

## Kisfaludy Károly és a „romantikus triász”

„Arra az esetre, ha levelem még otthon lelne, kér[lek] hogy jőj-el minél előbb. Károly halálon van; már rá van véve, hogy testamentomot csináljon, de ő nem akarja azt csináltatni senkivel csak Veled”<sup>1</sup> – írta 1830. november 19. napján Toldy Ferenc a távol lévő Bajza Józsefnek, ám az üzenet már nem érkezhett meg időben, hiszen Kisfaludy Károly két nappal később, 21-én vasárnap eltávozott az élők közül anélkül, hogy végrendeletet tett volna. Az, hogy Kisfaludy csak Bajza jelenlétében volt hajlandó végrendeletet tenni (holott édestestvére, Sándor is meglátogatta a halálos ágyánál), arra utal, milyen mély bizalmat táplált Bajza iránt, aki az 1820-as évek végére legközelebbi barátainak egyike lett.

Ezek a barátok, az *Aurora* új nemzedékének három kiemelkedő alakja, Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály mint Kisfaludy örökösiként fellépő „triumvirátus”, avagy „romantikus triász” vezető szerepet játszottak a Kisfaludy névvel fémjelzett irodalmi kezdeményezések továbbvitelében és kiteljesítésében.<sup>2</sup> A Kisfaludy tanítványbarátainak megkerülhetetlen irodalomtörténeti szerepéről szóló elbeszélést Toldy Ferenc alapozta meg *A magyar nemzeti irodalom* című könyvében, ahol Kisfaludy halálát határpontként jelölte meg a magyar nyelv és irodalom egyetemes virágzásának kezdeteként, amely (biblikus párhuzamra épülve) már csak a vezér halála után valósulhatott meg tanítványainak összefogásával<sup>3</sup> (hiszen Mózeshez hasonlóan Kisfaludy Károly sem léphetett be a magyar kultúra Kánaánjába). A „triász” szerepének hangsúlyozását több fikciós gesztus is alátámasztotta, amelyek a Toldy által konstruált nemzeti nagyelbeszélésbe tökéletesen illettek, ám egészen biztosan nem történhettek meg, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogy például az ikonográfiában megjelentek.<sup>4</sup>

A vizsgálat alapjául választott téma nem mentesülhet az irodalomtörténet-írás utólagosan ránehezülő narratívájától. Talán a vizsgálódás kiindulásával legitimálni látszom az eddigi elbeszélést, viszont úgy vélem, ez a legitimáció mindössze látszólagos, ugyanis bár vizsgálatom alapvetését a „romantikus triász” és Kisfaludy kapcsolatából indítom, és ezek mentén értelmezem a forrásokat, nem kívánom a források adta

<sup>1</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 19. = BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, kiad. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969, 507.

<sup>2</sup> „Irodalmi kezdeményeit barátai folytatták[.]” Lásd *A magyar irodalom története III (1772–1849)*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1964, 412.

<sup>3</sup> TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története (A legrégebbi időtől a jelenkorig)*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 281. [Első kiadása 1864–1865-ben jelent meg.]

<sup>4</sup> Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, *A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai (Vörösmarty társadalmi státuszáról)* = Uő, *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció Kiadó, 2016, 21–32.

cáfoló következtetések elfedését, sőt fel szeretném hívni a figyelmet arra az utólagos megkonstruáltságra, amely az egész témakört áthatja. Persze nehézséget jelent, hogy a felhasználható forráskör is viszonylag kötött, egyrészt Bajza József és Toldy Ferenc levelezése, másrészt Vörösmarty Mihály levelezése nyújtotta e tanulmány legfontosabb bázisát. Ahol lehetséges volt, ezt további forrásokkal egészítettem ki, ám önmagában már az is igen jellemző, hogy a későbbi narratívában „triásszá” terebélyesedő három fiatalember egykorúan miként látta, láttatta az eseményeket.

### *Az első szárnypróbálgatások*

A későbbi „triumvirátus” alapját a Bajza József és Toldy Ferenc között 1820-ban kibontakozó barátság alapozta meg. Ennek lehetőségét az eltérő háttérű fiatalemberek között (Bajza vidéki kispap volt, míg Toldy még Schedel néven Budán, majd Pesten élő német polgárcsalád gyermeke) iskoláztatásuk teremtette meg, hiszen mindketten az egyetem bölcsészeti tanfolyamának hallgatói voltak, Bajza 1818-tól, Toldy pedig a következő évtől. Levelezésük kibontakozása éppen annak köszönhető, hogy a szeptember-október hónapokra eső szünidőre Bajza hazatért apja vidéki birtokára Gyöngyösorosziba, így lehetetlenné vált a személyes kapcsolattartás.<sup>5</sup>

Az egyetemen már figyelemmel kísérték a magyar irodalom fejleményeit, elsősorban még mint kultúrafogyasztók: Toldy már 16 éves korában eljárt Trattnerhez, hogy megvásárolhassa a magyar költők műveit<sup>6</sup> vagy épp a *Tudományos Gyűjteményt*, és emellett olvasója volt a *Hazai és Külföldi Tudósítások* mellékletének, a *Hasznos Multságoknak* és a fentebb említett *Tudományos Gyűjtemény* 1821-ben induló mellékletének, a *Szép-Literatúrai Ajándéknak* is.<sup>7</sup> Toldy magyar irodalomban való debütálása (egyelőre csak S. F. álnéven) éppen az utóbbi lap harmadik számára tehető, amelyben megjelent *Galambok* című költeménye és *Velős mondások* című prózája.<sup>8</sup> Toldy naplójában fennmaradt, hogy nemcsak Bajzával múlatta az idejét 1821 napjaiban (például az Orczy-kertben), de rendre eljárt Virág Benedekhez is, akivel költészetről beszélgettek, verseket olvasott neki, sőt Virág még feladatokkal is megbízta: „[1821. augusztus hava] 25. Szombat. Ma Virág úr ügyében Trattnernél voltam.”<sup>9</sup> De volt, hogy a budai oldal kertjein keresztül sétáltak egész nap, vagy együtt mentek Kultsár István házához.<sup>10</sup> Dávidházi Péter ki is emelte, hogy Virág Benedek volt az első szellemi apafigura Toldy

<sup>5</sup> OLTVÁNYI, *i. m.*, 521.

<sup>6</sup> „Oszmán Trattnernél Berzsenyit vettem.” Lásd TOLDY, *Napkönyvem* = Dr. TOLDY Ferencz *Hátrahagyott és kisebb írásai*, kiad. KARDOS Samu, Régi Okiratok és Levelek Tára, [1906/4, 26–33; 1906/5–6, 74–82; 1906/7–8, 64–72] 1906/4, 29.

<sup>7</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1821. szeptember 1. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 14.

<sup>8</sup> *Szép-Literatúrai Ajándék*, 1821, 33; 44–45.

<sup>9</sup> TOLDY Ferenc, *Napkönyvem... i. m.*, 28.

<sup>10</sup> *Uo.*, 31.

számára, Virág avatta be őt és Bajzát a literátorok közé.<sup>11</sup> Toldy tehát már ekkoriban igen sokat forgott az irodalmi körökben. Bajza visszahúzódozó természetére utal, hogy bár idősebb volt, némi késéssel követte Toldyt, ő csak 1822-ben debütált a *Szép-Literatúrai Ajándékban Virág Benedekre* című versével.<sup>12</sup> Bár több literátornál járatos volt, Toldy még nem ismerkedett meg személyesen Kisfaludy Károllyal. Pest azért nem volt annyira kicsiny város, csaknem ötvenezer lakosa volt ekkoriban, Budával és Óbudával együtt számítva pedig csaknem nyolcvanötezer.<sup>13</sup> Toldy Kisfaludy műveivel bizonyosan találkozott már ekkor, hiszen Kisfaludy ünnepelt szerző volt, akinek a darabjait rendre játszották a színházban, és versei is megjelentek: A *Szép-Literatúrai Ajándék* első évfolyamának mottója is Kisfaludy Károlytól származott, és *Tiszta szerelem* című verse annak a lapnak a versóján jelent meg, amelynek rectóján Toldy *Galambokja*.<sup>14</sup>

Toldy, miután több neves literátorral is ismeretséget kötött 1822-ben, végre Kisfaludy Károllyal is találkozott. Ám ezt megelőzően még Kazinczy Ferencet kereste fel májusban egy levéllel,<sup>15</sup> amelyben elküldte egy, ez évben megjelenő fordítását, az *Isokratesz' Erkölcsei Intései*, amelyet a latin szöveggel együtt nyomtattak ki Trattnernél. A széphalmi mester örömmel fogadta az újabb fiatal literátort: „Sok okoknál fogva érzem én magamat feléd vonszatni, 's egyike ezeknek az, hogy Te ismered és kedveled a' Régieket. Hányan vagynak azok közt, a' kik csinálják a sok könyvet, 's nyavalyás verseiket öntögetik, hogy Isokratesz felől egyebet tudnának, min hogy élt valaha valaki, a' ki e' nevet viselte? 'S fordításod gondos, szerencsés, Nyelved tanult[.]”<sup>16</sup> Kazinczy Toldy nyelvét illető dicsérete arra is vonatkozott, hogy Révai elveit követi helyesírásában, ami azonban nem volt magától értetődő a korban, olyannyira, hogy az egyetemen ekkoriban Czinke Ferenc ortológiához vonzódozó professzor oktatott magyar nyelvtant, aki Toldy *Isokrateszének* öt bíráló jegyzetére válaszul a *Trufás levélke egy ifjú módi magyarhoz* című versével felelt, és ezt a hallgatóknak is lediktálta.<sup>17</sup> Toldy korábban Kultsár Istvántól kapta egy prozódiai cikke miatt a tanácsot, hogy Révai nyelvtanának elveit sajátítsa el, ugyanis „Révai tudott legjobban magyarul”.<sup>18</sup> Némi elkeseredéssel

<sup>11</sup> DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004, 228–229.

<sup>12</sup> *Szép-Literatúrai Ajándék*, 1822, 88.

<sup>13</sup> FENYŐ István, *Az Aurora: Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, Budapest, Akadémiai, 1955, 6.

<sup>14</sup> *Szép-Literatúrai Ajándék*, 1821, 34.

<sup>15</sup> Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1822. május 1. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI., kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911; XXII., kiad. HARSÁNYI István, Budapest, MTA, 1927; XXIII., kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966; XXIV., kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2013; XXV., Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2013 [továbbiakban: KazLev], XVIII, 4076. levél, 76.

<sup>16</sup> Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, Széphalom, 1822. május 15. = KazLev XVIII, 4078. levél, 77–78.

<sup>17</sup> Toldy ezt levelében is megemlítette Kazinczynak: „Közlöm itt azon gúnyos verszetet, melyet Czinke Ferenc úr ellenem írt, s a philosophia III: osztályában hallgatóinak diktált” (Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1822. május 1. = KazLev XVIII., 4076. levél, 76).

<sup>18</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1821. október 3. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 29.

írta Bajzának az ügy kapcsán: „Minthogy tehát Grammaticát nem tudok, most nem írok.”<sup>19</sup> Persze Toldy már korábban is figyelmet fordított Révaira, különben egy cimborája találkozásai alkalmával nem szólította volna rendre „nagy vagy kis Révainak”<sup>20</sup>

Toldy egyébiránt olyannyira törekedett a következetes nyelvhasználatra, hogy Bajzát is megróttá gondatlansága miatt: „De egy kis észrevételem van. Egyszer a Magyar, egyszer az Erdélyi dialect szerint írsz. (ból, búl, ról, rúl) s. a. t. Válaszd, kérlek, az egyiket, s maradj mellette.”<sup>21</sup> Toldy a magyarországi dialektus mellett érvként több író is felsorakoztat, köztük Kisfaludy Károlyt mint első kortársat. Nevének így már ekkor súlya lehetett a két fiatalember számára. Bajza némi iróniával válaszolt a magyar nyelvet nem az anyatejjel magába szívó Toldynak: „Irod, hogy egykor Erdélyi, máskor más Dielectussal írok – ha a levélbeli hibát keresed, az én leveleimben találhatsz több botlásokat is mert azok tömve vagynak hibákkal.”<sup>22</sup> Toldy a Bajza „hüvös” választától teljesen kétségbeesett, úgy érezte, Bajza még ki is figurázza őt a levelében történt hirtelen ortográfiai váltással:

Olyan voltam, mint egy elhagyatott szerencsétlen, mert azon véleménybe jutottam, hogy ő többé nem úgy szivel, mint ama szelid Bajza, ama nyájas, ki oly melegen szeretett, kinek levelei csak barátságot lehelltek, úgy látszatott, mintha egy pallérozatlan embertől vettem volna levelet, Oh! csak ezen órában tudtam meg, mily barátja valék, mint szeretém s éltem is érte feláldozni, hogy mindig kész lettem volna.<sup>23</sup>

Az összezőrdülés (ha volt egyáltalán, és nem csak Toldy értelmelte félre Bajza levelét), igen hamar elsimult, ugyanis Bajza visszatért Pestre, és miután az egyetemen újra találkoztak, az estét Bajzánál töltötték,<sup>24</sup> majd pár napra rá együtt mentek könyvesboltba.<sup>25</sup>

A források azt mutatják, hogy Toldy tudatosan közeledett a pesti literátorokhoz, míg Bajza jóval visszahúzódóbb volt. Toldy 1821-ben már saját irodalmi folyóiratot akart indítani *Magyar Minerva* címmel, amelyről Virág Benedek tanácsát is kikérte: „Sétáltunk, a Budavári Hegynek alatta az új kertek közt, a Bástyán a Várba, stb. Ekkor kinyilatkoztattam plánunkat a M[agyar] Minerváról, s ő egészen helyben hagyta. Több beszédünk után azt végeztem, hogy minden második hóban egy füzet jöjjön ki, négy ívből állva.”<sup>26</sup> A társa ebben a vállalkozásban még nem Bajza volt (noha őt is beavatta), hanem Perczel Imre,<sup>27</sup> akinek ebben az évben jelent meg François-René de Chateaubriand orientalista regényéből készült színműátírata, az *Atala vagy a két indus*

<sup>19</sup> Uo.

<sup>20</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1821. szeptember 1. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 14.

<sup>21</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1821. október 3. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 30.

<sup>22</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösorosi, 1821. október 31. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 33.

<sup>23</sup> TOLDY, *Napkönyvem*, *i. m.*, 81.

<sup>24</sup> Uo., 64.

<sup>25</sup> Uo., 65.

<sup>26</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, [Pest, 1821. szeptember 15.] = OLTVÁNYI, *i. m.*, 20.

<sup>27</sup> Uo.

szereleme a *Luizianiai pusztákon*, amely akár egy német színpadi változat segítségével, akár az 1803-as magyar regényfordítás alapján is készülhetett Staud Géza szerint.<sup>28</sup> Kisfaludy Károly egy évvel korábban epésen jegyezte meg Gaal Györgynek, nyilván saját drámái sikerének hatására utalva: „Magyarországon mindenki színdarabokat ír.”<sup>29</sup>

Kisfaludy Károllyal a két barát közül először szintén Toldy ismerkedett meg 1822 nyarán. Kettejük megismerkedésében Kazinczy Ferenc is szerepet játszott, Toldy ugyanis élvén a lehetőséggel, hogy immár a széphalmi mester levelezőpartnere lett, elküldött egy gyűjteményre való művet, melyet kiadni szándékozott: „[M]ég augusztus előtt ki akarok bocsájtani egy csomó verset ama pásztori játékkal együtt, s históriai prosodiai és nyelvi glosszákkal... [...] Itélje meg a Tek. Úr, lehet-e belőle valami, s méltó lesz-e kiadni[.]”<sup>30</sup> Kazinczy válaszában hűtötte Toldy lelkesedését, részletes kritikát adott műveiről, amelyek között „sok jó darab, de darabos nyelvben”, és azt javasolta, kötet helyett inkább gondolkozzon először kisebb almanachpublikációkban.<sup>31</sup> „Nemzetünk két Zsebkönyvvel dicsekszik, az Igazéval és Kisfaludyéval. Kérdjed magadtól, édes barátom, nem volna e jobb ezekben jelened-meg elébb? Én azt tanácslanám.”<sup>32</sup> Toldy ezután a Pesten élő Kisfaludy Károlyt kereste fel, akihez már többek révén (például Kultsár István és Horvát István) közel kerülhetett, és akivel egy városban élvén, intenzívebb munkakapcsolatot remélhetett.<sup>33</sup>

Toldy a naplójában mindösszesen annyit jegyezt fel a Kisfaludyval való első, 1822. július 26-án, pénteken megtörtént találkozásáról, hogy „26. Kisfaludy K-nál először”.<sup>34</sup> Ekkor elvitte hozzá verseit, és Oltványi Ambrus szerint Bajza költeményeit is ekkor mutathatta meg az *Aurora* szerkesztőjének.<sup>35</sup> A választ később, következő találkozásukkor kaphatott a versekre, amelyre a napló szerint augusztus 21-én került sor. Toldy a második találkozót már jóval részletesebben megörökítette: „Ma igen gyönyörű órákat élék. Kedves vala a' délután is. Kisfaludyhoz mentem 's estig mulaték nála. Meglepenek nyíltszívűsége, 's baráti nyilatkozásai, 's felette örülök, midőn benne elvéthetetlenül látom olly kellő világban mind a' poétát, mind a' hazafit, 's az embert

<sup>28</sup> STAUD Géza, *Orientalizmus a magyar romantikában*, Bp., Terebess, 1999, <https://mek.oszk.hu/01300/01385/html/> (utolsó megtekintés: 2021. szeptember 12.)

<sup>29</sup> Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, Pest, 1820. március 13. = KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1983 [továbbiakban: KISFALUDY 1983], 827.

<sup>30</sup> Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1822. június 2. = KazLev XVIII, 4081. levél, 80.

<sup>31</sup> A kialakuló irodalmi sajtó mint a költővé válás színtere egyre fontosabbá vált a korszakban, pár évtizeddel később pedig egyértelmű elsőbbséget élvezett, így például miután Vörösmartyéknak megmutatta a verseit, „[ö]t hónap múlva az Athenaeum avatta költővé (az akkor még Petrovics) Petőfi Sándort.” Lásd KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások tanulságaiból*, Holmi, 15(2003), 4. sz., 470.

<sup>32</sup> Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, Széphalom, 1822. június 20. = KazLev XVIII, 4093. levél, 103.

<sup>33</sup> Bódi Katalin hívta fel rá a figyelmem a doktori értekezésem kutatóhelyi vitáján: a mediális-antropológiai fordulatot mutatja ez az eset is, annak felismerését, hogy hatékonyabb a személyes kapcsolattartás, mint a levelezés, Toldy ezért Kisfaludyt kereste fel, nem Igazzal levelezett.

<sup>34</sup> TOLDY Ferenc, *Napkönyvem. (Írásm Pesten) 1822-re*, OSZK Kt., 34v.

<sup>35</sup> OLTVÁNYI, i. m., 535.

és barátot. A mai nap applicatioi gondolatimban epochát tett.<sup>36</sup> Kisfaludy tehát igen jól fogadta Toldy közeledését, sőt a napló tanúsága szerint kifejezetten közvetlen, baráti hangot ütött meg az ifjú poétajelölttel. Toldyn keresztül Kisfaludy Bajza műveit is megismerte, így került hozzá az *Esthajnal* című költemény, amelyről különösen jó véleményt alakított ki: „A te *esthajnalod* minden legédesebb dalok mellett megál, s ha sok ollyat írsz, el nem húnysz. Kisfaludynak végtelenül tetszik.”<sup>37</sup> Kisfaludy elégedettségét mutatja, hogy Bajza ezzel a versével debütált az 1823. évi *Aurorában*.

Toldy évtizedekkel később úgy emlékezett vissza erre az esetre, hogy egy júliusi estén neki kellett átadnia a verset Kisfaludynak, míg Bajza „szobájában remény s aggodalom közt várta” Kisfaludy ítéletét, és amikor Toldy elhozta, mit mondott Kisfaludy („Ez a fiatal ember egyik elsejévé lesz dalköltőinknek. Ez a festés, ez az érzés, ez a nyelv sokat Ígérő; az egész oly egyszerű s oly megható! Mondd neki, ifjú barátom, jöjjön, hadd öleljem meg ezért az édes dalért.”), Bajza szertelen öröme gerjedt.<sup>38</sup> Toldy rosszul emlékezett, hiszen ha már júliusi első találkozásuk kapott volna választ, akkor augusztus 29-én (pár nappal azt követően, hogy másodszor találkozott személyesen Kisfaludyval) nem számolt volna be Bajzának arról, hogy Kisfaludynak tetszett a verse. Bajza kirobbanó öröme sincs adatunk, sőt kifejezetten hűvösen fogadta a Toldy levelében írottakat: „*Esthajnalom*, ha neked, ha Kisfaludynak tetszik, igen örvendek; előttem középszerű.”<sup>39</sup>

Bajza Kisfaludyval való első személyes találkozásáról nincs pontos adatunk, ám jó eséllyel már csak 1822 végén kerülhetett rá sor, azt követően, hogy visszatért a családi birtokról Pestre. Október 26-i levele alapján leghamarabb november elején nyílt lehetőség Toldy számára bemutatni őt Kisfaludynak.<sup>40</sup> Így tehát 1822 végére nemcsak megjelenhetett a két barát egy-egy verse az *Aurorában*, de személyes ismerőseivé is váltak Kisfaludynak.

Nem úgy a náluk pár évvel idősebb, dunántúli származású Vörösmarty Mihály, aki bár szintén a pesti bölcsészkarra járt, tanulmányait hamarabb kezdte két társánál, s már 1820-ban befejezte a bölcsészetet. Noha találkozhattak az egyetemen, nem találunk rá vonatkozó feljegyzést a rendelkezésünkre álló forrásokban, Bajza és Toldy levelezésében is csak 1824 júliusában lelhetjük az első utalást rá.<sup>41</sup> Toldyhoz és Bajzához hasonlóan Vörösmarty Mihály első költeménye is a *Szép-Literatúrai Ajándékban* jelent meg nyomtatásban *Virág Benedekhez* címmel. A költeményben Virág műveinek tulajdonította az ösztönzést, amely miatt ő is elkezdett időmértékes verseket írni, továbbá már ekkor jelezte költészeti érdeklődésének irányát:

<sup>36</sup> TOLDY Ferenc, *Napkönyvem. (Írásm Pesten) 1822-re*, OSZK Kt., 36r.

<sup>37</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1822. augusztus 29. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 37.

<sup>38</sup> TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd Bajza József felett* = *Uó, Irodalmi beszédei*, Pest, Ráth Mór, 1888, 12.

<sup>39</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, [Gyöngyösoroszi, 1822. szeptember 12.] = OLTVÁNYI, *i. m.*, 41.

<sup>40</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, [Gyöngyösoroszi, 1822. október 26.] = OLTVÁNYI, *i. m.*, 52.

<sup>41</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, [Pozsony, 1824.] július 24. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 156.

Most, miüdön ez már húszon túl második évem,  
Néha az andalodó ifjúság' gondjait írom;

Legtöbbször még is történeteinkbe tekintvén  
Szívemelő példát jegyzet ki az ősi üdöböl.<sup>42</sup>

Egy évvel később 1823-ban kereste fel Kisfaludy Károlyt levélben, amelyben elküldte neki a *Toldy Csepeiben* és a *Juhász és bojtár* című költeményét. Hogy a Görbön törvénygyakornokoskodó Vörösmarty figyelme miként irányult az *Auróra*ra, az az adatok hiánya miatt kérdéses,<sup>43</sup> a Vörösmarty-levelezés kritikai kiadását készítő Brisits Frigyes szerint talán egyházi barátai vagy Teslér László, aki ekkoriban olvasmányokkal látta el, hívhatta fel a figyelmét az almanachra.<sup>44</sup> Teslér már egy 1821. októberi levelében írt arról, hogy megszerzik az *Aurorát*, így rajta keresztül Vörösmartyhoz is korán eljuthatott az első évfolyam.<sup>45</sup> Bárhogy is történt, jelentkezése nem maradt válasz nélkül, igen szerencsés módon, hiszen Vörösmarty levele elveszett, így csak a válaszból sejtethetjük annak tartalmát. Kisfaludy egyből felismerte benne a nagy tehetséget: „Kedves Hazafitársam! Szíves örömmel vevém általküldött levelét, mint szerény indulatja s hazafíui buzgósága tanúját. Részemről kevély vagyok reá, ha gyöngye erővel kezdett célokat ily hathatósan, ily lelkes férfiakról elősegíttetni látom.”<sup>46</sup> Kisfaludy mindkét művének publikációs lehetőséget kínált, igaz a *Toldy Csepeibent* egy évvel későbbre halasztotta, mert már több hasonló témájú művet is felvett, míg a *Juhász és bojtár* kapcsán – ha már ekloga – némi görögösséget kért, mert az olvasóközönség erősen igényli; egyébiránt a költeményekről jó véleménnyel volt: „A nyelv tiszta és szép, s nem hizelkedem azon reménnyel, mely olvasásakor lepett meg, hogy tisztelt hazafim ezen nehéz pályán dicsőséget szerzend.”<sup>47</sup> Vörösmarty említhette levelében, hogy milyen témák foglalkoztatják (ahogy azt a *Virág Benedekhez* című vers esetén is tette), ugyanis Kisfaludy levele zárásában azt is írta: „[S]zintúgy köszönettel venném, ha még több metrumos s köztárgyra célzó verseket vagy epigrammákat is általszolgáltatna, én nem mulasztom el nevét, mint nyelvünk újabb hős[é]ét, a hazának bemutatni.”<sup>48</sup> Vörösmarty rendkívül kedvező választ és megjelenési lehetőséget kapott, míg mások – persze jóval szerényebb költői tehetséggel – sokszor nem hogy

<sup>42</sup> Szép-Literatúrai Ajándék, 1822, 133.

<sup>43</sup> Borbély Szilárd kiemelte, hogy szinte semmit sem tudunk Vörösmarty magánéletéről ebből az időszakból, feltűnően nincsenek adataink: „Homály fedi az egyetemi és magántanulói éveket. Alig tudható valami a nevelőtanári állás feladása utáni időszakról: hol tartózkodott, mit csinált, miből tartotta fenn magát” (VÖRÖSMARTY Mihály *Válogatott művei*, kiad. BORBÉLY Szilárd, Bp., Palatinus, 2005, 206).

<sup>44</sup> VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése*, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, I [a továbbiakban: VMÖM 17.] 345.

<sup>45</sup> Teslér László Vörösmarty Mihálynak, Pincehely, 1821. október 15. = VMÖM 17, 15.

<sup>46</sup> Kisfaludy Károly Vörösmarty Mihálynak, Pest, 1823. március 19. = KISFALUDY 1983, 841.

<sup>47</sup> *Uo.*, 842.

<sup>48</sup> *Uo.*, 842.

megjelenési lehetőséget, de valószínűleg választ sem kaptak, ahogy azt a nagyenyedi diák, Bálint Sándor esete is mutatja.<sup>49</sup>

Az 1824. évi *Aurora*-ban végül nem jelent meg *A juhász és bojtár*, ahogy a *Toldy Csepelben* sem a következő évben, ezek helyett az említett évi almanachszámban *A völgyi lakos* és a *Szánakodóhoz* jelenhetett meg. Sajnos, több levél nem maradt ránk Kisfaludy és Vörösmarty levelezéséből, így nem tudhatjuk, levélben adta-e át az új verseit, vagy már személyesen 1823 őszén, mikor Pestre költözött. Ám előbbi valószínűbb, hiszen ősz végére általában már elkészült a következő évi almanach: 1825 augusztus utolsó napjaiban például arról számolt be Vörösmarty Stettner Györgynek, hogy „Aurora kötetését csak a 4<sup>ik</sup> rész tartóztatja, melly javíttatni visszaküldetett.”<sup>50</sup> Vörösmarty megfogadta Kisfaludy tanácsát a „graecismus” kapcsán, ugyanis még 1823-ban megírta *Dámon panasza*, *A pásztorleányok* (egy újabb ekloga, amelyben Amaryllis és Daphne a két pásztorlány neve) és a *Myrtill és Daphne* című költeményeit. A későbbiek folyamán is figyelembe vette az olvasóközönség szempontjait, ahogy Borbély Szilárd felhívta rá a figyelmet, az 1820-as évek közepétől Vörösmarty kísérletezett az irodalomból való jövedelemszerzéssel: „több munkáját (*Tündérvölgy*, *Csongor és Tünde*) úgy tervezi és írja, hogy azt ponyván akarja árultatni, ezért a széles olvasóközönség igényeire figyelve és anyagi hasznot remélve írja.”<sup>51</sup> Miután Vörösmarty Pestre költözött, lehetősége nyílt arra, hogy személyesen is megismerkedjen Kisfaludy Károllyal és a körülötte gyülekező fiatal költőkkel. Ha ismerte is korábról Bajzát és Toldyt, ezután mélyülhetett el közöttük a kapcsolat. Toldy 1826-ban már így írt az akkoriban Pozsonyban élő barátjának: „Vörösmarty, kit én napról napra inkább kedvelek, csókol.”<sup>52</sup>

### *Az Aurora terjesztői*

Az 1823. évi *Aurora* terjesztésébe Bajza és Toldy is bekapcsolódott, hiszen ekkor már ők is érdekelték voltak abban, hogy minél szélesebb körhöz eljusson az almanach, persze nem anyagi okok miatt, hiszen ekkoriban a publikációkért nem járt tiszteletdíj.<sup>53</sup> Bajza igyekezett Hevesben kedvet csinálni az *Aurora* megvásárlásához, ám azt kellett tapasztalnia, hogy az emberek nem akarnak pénzt kiadni a könyvekért, még ha olvasni hajlandók is volnának: „[A]z Auróra végtelenül szépen mondatik (de a megvételre még senki sem ajánlá magát) szeretnének a mi Magyarjaink olvasni, ha

<sup>49</sup> Bálint Sándor esetét egy másik tanulmányomban már bemutattam: BOLDOG-BERNÁD István, *Visszaütasítás és választalanság: Kisfaludy Károly levelesládájából (1820–1827)*, Irodalomismeret, 2020, 1–2. sz., 21–23.

<sup>50</sup> Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek, Pest, 1825. augusztus 27. = VMÖM 17, 88.

<sup>51</sup> VÖRÖSMARTY, *Válogatott... i. m.*, 204.

<sup>52</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1826. november 24. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 356.

<sup>53</sup> Kisfaludy a későbbiekben már kísérletezett a költeményekért való fizetéssel, legalábbis Vörösmartynak 1827-ben 100 forint előleget adott *Eger* című kiséposzáért. Lásd VMÖM 17, 177.



a könyveket közzé tudná valaki tenni, midőn azok kijönnek, de azt is csak úgy ha nékiek semmi költségbe sem jönnének, mert könyveket venni ma még nem módi; azoknál sem kik olvasni szeretnek.”<sup>54</sup> Ennek ellenére vállalkozott arra, hogy a tőle telhetőt megtegye a terjesztés kapcsán: „Én igyekezni fogok, hogy az Aurorából csak két, három példány is megvétessék, de még eddig senki sem ajánlá magát.”<sup>55</sup> Bajza tette készségét az almanach terjesztésében közvetítette Toldy Kisfaludynak, aki végül beleegyezett és küldött Bajzának példányokat, ezzel megtéve őt Heves vármegyei terjesztőjéül: „4 példány Aurorát küld Kisfaludynak; idvezel, Ő nem akart megterhelni, de minekutána megmondám volna, hogy neked úgy szíven fekszik az Aurora elterjedése, mint neki, engedett.”<sup>56</sup> Bajza pár nappal később örömmel jelentette barátjának, hogy már egy példányt eladott, illetve próbál továbbiakat is eladni a közelben élő mágnásoknál: „[M]a kettőt ajánló levelemmel küldtem Nagy-Rhédére, ha leszen-e siker, nem tudom. Olly ujítások is, melyeket legkevésbé vélnénk, szemet szúrnak. Ez a jele, hogy a hajnalnak, mely kelen körül már a látkörre tünt fel, itten még a legmagasabb tetőken is kevés sugári villognak.”<sup>57</sup> Bajza tehát már kapott visszautasítást is a válasza alapján, és az *Aurorával* szembeni érvek ezek szerint leginkább a benne megjelenő neologizmusokhoz kapcsolódtak. A Rhédey család igen tehetős família volt, így Bajza reménykedett benne, hogy a könyvtárak számára vesznek az *Aurorából*, kivéve, ha konzervatív nyelvszemléletük megütközik annak tartalmán. A főúri családok könyvtárainak alapjait többnyire a 18. században rakták le, és a 19. század folyamán is folyt a bővítésük; szinte minden főúri házban volt néhány száz kötetes kézikönyvgyűjtemény, de a tízezer példányt meghaladó könyvtári állomány sem volt példa nélküli.<sup>58</sup>

Az ország mágnásainak megnyerése a magyar irodalom számára azonban nem mehetett könnyen, sokszor igen rossz vélemény alakult ki róluk magyartalanságuk miatt. Kisfaludy egy évvel korábban erős szavakkal bírálta a főurakat (gróf Mailáth János kivételével, akit jó embernek tartott, és aki az *Aurora* szerzői közé is tartozott): „[S]zerencsétlen mágnásaink, akik nem ismernek semmi mást csak k... – és lovakat –, semmi hazafiságot, és [mind] hitvány majmok, más kiművelt nemzetek talpnyalói.”<sup>59</sup> Helyettük olykor a módosabb köznemesek segítették Kisfaludyt és az *Aurorát*, mint például a szabadkai születésű Rudics József, aki bár tehetős családból származott, ám csak a kiegyezést követő évtizedben emelkedett bárói rangra. Rudics a pesti egyetemen

<sup>54</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösorszi, 1822. szeptember 27. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 46.

<sup>55</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösorszi, 1822. október 12. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 50.

<sup>56</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1822. október 19. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 51.

<sup>57</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösorszi, 1822. október 26. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 51.

<sup>58</sup> FEKETE J. Csaba, *A főúri lakóhelyek társasági és gyűjteményes tereinek funkcionális elrendezése a 18–19. században*, Építés – Építészettudomány, 2019, 3–4. sz., 241.

<sup>59</sup> „[U]nserer elenden Magnaten [...], die nichts kennen als H – und Pferde – keine Patrioten und schlechte Affen sind, Schleppen anderer cultivierter Nationen.” Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, [Pest], 1821. január 19. = KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Bp., Franklin-Társulat, 1893. VI. [továbbiakban: KISFALUDY 1893], 339–340.

tanult, a bölcsészetet 1809-ben, a jogot az 1816-ban fejezte be. Kisfaludyval már annak katonakorában találkozhatott, ám valószínűbb, hogy csak az évtized második felében ismerkedett meg vele, akár Kisfaludy színpadi sikereinek köszönhetően, akár Hunkár Antal révén, aki ekkoriban a Királyi Jogügyigazgatóság ügyésze volt, vagy egyéb módon. Rudicsnak két levele maradt ránk, és mindkettőben szó esik az *Aurora* terjesztéséről és támogatásáról. Az egyikben 1823 januárjában hírt adott arról, hogy 1000 forintot felküldött közvetítő által az *Auroráért*,<sup>60</sup> a másik üzenetében pedig a magyar irodalom előmozdításának lehetőségét az írás mellett a támogatásban jelölte ki:

Hogy hazafiúi iparkodásom, várakozásodnak meg felelt örülök – mivel kettős módon munkálodhat az ember hazai nyelvünk pallérozásának előmozdításában, vagy lelki – vagy testi képpen, az elsőre tehetetlen vagyok, mivel lelkem gyengeséget érezvén, azt néked Barátom ortza pirulás nélkül meg vallom, hagyaték tehát nékem a második módot, hogy apostolkodjak és lelketek szülőitjeit terjesztgessem – (euntes in universum mundum)<sup>61</sup> és így ez által egy részét azon Szent Kötelességnek teljesítem, mellyel minden magyar Hazájának tartozik – Deritse fel Aurora ég hajlatunk homályát, és kedveltesse meg Hazánk Leányival is Azsiai nyelvünk hangjait –<sup>62</sup>

Rudics tehát tevékeny részt vállalt az almanach terjesztésében, a Kisfaludynak küldött pénzösszeg pedig jóval túlmutat néhány példány eladásának bevételén. Az efféle baráti támogatás nem lehetett ritka, rendszeresen tartották a kapcsolatot és találkoztak is, 1827-ben Kisfaludy két hetet Baján töltött Rudicsnál.<sup>63</sup> A *Kritikai Levelek* előkészítése kapcsán egy 1829-es levelében Bajza arról írt Toldynak, hogy a pénzt a kiadásra (a szegény sorból származó, ám orvosként tehetőssé váló) Forgó György és Rudics József fogják adni.<sup>64</sup> Mindez mutatja, hogy egyrészt Rudics az évtized során mindvégig ott volt a támogatók között, másrészt továbbra sem a legfelsőbb társadalmi rétegek jártak élen az irodalmi vállalkozások támogatásában.

Visszatérve Bajza kísérletéhez, hogy az 1823. évi *Aurorát* a főnemesi körökben terjessze, látható, Toldy meglehetősen szkeptikus volt a sikert illetően, és egyik levelében azt fejtegette, hogy „Gr. Rhédey németül s francziául tudhat, olvashat; de nem tudja ezen nyelvekben hogy újítatott, s mi által levének olly tündöklők.”<sup>65</sup> Mindenesetre úgy vélte, Bajza legalább megpróbálta a tőle telhetőt: „NRhédén ha lesz e sikere levélednek, nem tudom. Ha nem lesz is, legalább mondhatd, hogy kötelességedet, mellyel a *honnak* tartozál, megtőd.”<sup>66</sup> Sajnálatos módon ez évből nem maradt ránk több levél, így nem tudni, Bajza el tudott-e adni egynél több példányt, vagy hogy a Rhédey családnál

<sup>60</sup> Rudics József Kisfaludy Károlynak, M keres [Kiskőrös], 1823. január 10., PIM Kt, V.4713/1089/1.

<sup>61</sup> „Menjete el szerte az egész világba” (latin), részlet Márk evangéliumából, Mk 16.

<sup>62</sup> Rudics József Kisfaludy Károlynak, k.n., PIM Kt, V.4713/1089/2.

<sup>63</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1827. július 22. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 420.

<sup>64</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pest, 1829. augusztus 24. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 468.

<sup>65</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1822. október 3. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 48.

<sup>66</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1822. október 28. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 52.

sikerrel járt-e ajánlólevele. Jól láthatóan azonban a terjesztésben igen nagy szerepet játszott a személyes ismeretségek felhasználása, a vidéki nemesség kapcsolati hálójának bevonása.

Az ügy körüli levelek azonban más miatt is érdekfeszítőek, ugyanis Toldy leveleiben az egyik első példáját látjuk az *Aurora-marketing* működésének. A Bajzának címzett levélben Toldy – feltehetőleg Kisfaludy Károly útmutatása alapján – az *Aurora* példányaival való bánásmódról oktatta ki Bajzát: „Csak kérlek ne nyisd ki a példányokat, és a kék tábláút utoljára add-el, hogy t. i. azt nézdelljék ne a többbit, mert ha mind felnyitogatják már itt a könyáros [!] el nem veszi. Vigyáztassék arra, hogy ne mocskoltassanak-be. [...] Kérlek hát jól viseld gondját, hogy ha el nem adsz is, legalább ne legyenek szét ízélgetve a levelek benne, vagy külseje mocskos s t b.”<sup>67</sup> Kiemelt fontossággal bírt a példányok lehető legépebb formában való megőrzése, ennek érdekében egy kijelölt olvasópéldányt kellett odaadni beleolvasás céljából. A személyes baráti eladások mellett a könyvárusok terjesztői hálózatával is számoltak. A piaci árérzékenységre is figyeltek, az *Aurora*-marketing egyik fontos eleme a kedvező árfekvésre való figyelemfelhívás volt, illetve az ideális olvasóközönség kijelölése: „Mond meg mi olcsó, 10 kuprummal, s hogy kötése maga is valami 3 frtba jó, s hogy a legolcsóbb almanach s tb. Hogy ezerszer jobb a tavalinál; multságosabb, szebb versek vannak benne, hogy egészen fejez népek való; hogy a legszebb magyar könyv, s at. már tudod.”<sup>68</sup> Az *Aurora* tehát szerkesztője és szerzői szerint is *áru* volt, amelyet az irodalom piacodásának folyamánként épp úgy el kellett adni, mint bármilyen más kereskedelmi terméket.<sup>69</sup>

1823 őszén Bajza családi kapcsolattrendszerét is mozgósította a vásárlók körének bővítésére. Toldyt arra kérte: „Egy Aurórárt kérj Kisfaludynktól és hozd-el a Földváryné számára, az árát majd bevisszük.”<sup>70</sup> Itt unokabátyjának, Földváry Ferencnek a feleségére utalt. Később, mikor Földváry 1825 és 1827 között országgyűlési követ lett, Bajza nála írnokoskodott Pozsonyban. Bajza pozsonyi tartózkodása, amely már 1824-ben megkezdődött, újabb lehetőséget nyújtott a terjesztésre, hiszen ekkoriban ez volt az ország fővárosa, az országgyűlések idején pedig minden megyéből érkeztek ide emberek. Toldy küldött is Bajzának *Aurorákat*, sőt érdekes akciót talált ki arra vonatkozóan, hogy egyszerre értékesíthesse saját Schiller-fordítását és Kisfaludy almanachját: „Egyszersmind 3 idei Aurórárt is kapsz, mellyet én Kisfaluditól kértem, s mondtam hogy te szívesen fogsz ügyekszeni. Ő követ téged. Mondtam ez a jó barát kötelessége! A ki tehát haramjákat vesz az Aurórárt 6 forintért kapja. Érted? Másnak pedig 7 forint. Érted?”<sup>71</sup> Ez nemcsak azt mutatja, hogy kifejezetten üzleti vállalkozásként gondoltak

<sup>67</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1822. október 19. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 51.

<sup>68</sup> *Uo.*

<sup>69</sup> Gazdaság és irodalom összefüggéseiről és többek közt az irodalom piacodásának romantikus íróképre tett hatásáról bővebben lásd: HITES SÁNDOR, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon, 57(2011), 4. sz., 467–496.

<sup>70</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösoroszi, 1823. szeptember 23. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 56.

<sup>71</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. február 22. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 113.

ők maguk is a könyvterjesztésre, amelyben helye van az árukapcsolásnak, hanem hogy Kisfaludy kész volt segíteni barátainak saját vállalkozásait ilyen módon (hiszen az *Aurora* lett olcsóbb, és ismertebb címként ez növelte meg Toldy fordításának eladásait). A levélből az is kiderül, hogy ekkoriban már csak 7 forintért árulták az *Aurorát* (az előző évfolyamot még 10 forintért adták), de a vásárlók még ezt az árat is sokallták: „Minden esetre reményelem hogy a bekötött példányok elkelendnek, de az *Aurorát* nem vélem, mert azt mondják hogy 7 forint most sok pénz. Ez nagyon igaz, csak azt ne mondják hogy az *Aurora* drága, mert abban nem leszen igazok.”<sup>72</sup> Toldy válaszában – minden bizonnyal Kisfaludy utasítására – azt tanácsolta, hogy adja akkor 6 forintért az almanachot, és ne kívánja, hogy rögtön kifizessék.<sup>73</sup>

Évszázadokkal később igen nehéz meghatározni, hogy valóban drága lehetett-e az almanach 1824-ben. Persze vannak olyan becslések, amelyek hozzávetőlegesen mai árakra vetítik a múlt századok fizetőeszközeinek értékét. Az ilyen pénzürtékindeks számítások<sup>74</sup> alapján 1824-ben egy konvenció forint a 2020 januári árfolyamra számolva 4121 Ft lenne, azaz a 7 forintért árult almanach 28 847 Ft-ba kerülne. Mindez persze önmagában nem több pusztán érdekességnél, valódi képet az *Aurora* korszakban számítható megfizethetősége kapcsán akkor nyerhetünk, ha a korabeli könyvárakat vizsgáljuk meg. Toldy *Isokratészének* (tizenkettedrét kötet, 62 lappal) ára például 1822-ben 36 krajcár volt.<sup>75</sup> Ez azt jelenti, hogy alig több, mint fél forint volt az ára (60 krajcár adott ki 1 konvenció forintot), ez azonban egy borító nélküli nyomtatványt jelentett, amelyet borítóban árultak. Maga az igényes borító sem volt olcsó, ahogy azt Toldy egy fentebb idézett leveléből már láthattuk. Lehetőség volt persze könnyebb kötésre is, ez jóval kedvezőbb árfekvést biztosított. Így például 1824-ben Schams Ferenc *Tudományos Dolgok* című könyve kötetlenül 2 forintba, könnyű kötésben 2 forint 25 krajcárba került.<sup>76</sup> Persze az *Aurora*ban rézmetszetek is megjelentek, amelyek növelték az árat, így némileg más kategóriájú kiadványnak számított, mint az előbbieket. Az olyan rézmetszetekkel bővelkedő kiadvány, mint Mocsáry Antal *Nógrád Vármegyének leírása* című munkája drágább volt, ezt például 10 forintért árulták 1826-ban.<sup>77</sup> A könyvek mellett más javakhoz is viszonyíthatjuk az *Aurora* árát. 1824. március 24-én a pesti piacon pozsonyi mérő (kb. 62,5 liter) tiszta búza ára 4 forint 45 krajcár volt (1 forint = 60 krajcár), azaz 7 forintos *Aurora* árán megközelítőleg 92 liter búzát vehetett egy ember 1824 tavaszán. Persze a búza árát a szezon és az adott év termése is befolyásolta, így 1825. augusztus 19-én a pesti piacon csak 3 forint 30 krajcárba került egy

<sup>72</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, [Pozsony,] 1824. április 2. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 121.

<sup>73</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, [Pest,] 1824. április 14. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 124.

<sup>74</sup> DANYI PÁL, *Magyar pénzürtékindeks – árak és devizák alapján 1754-től*, Ártörténet.hu, 2020. január 31., <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (utolsó megtekintés: 2021. szeptember 12.)

<sup>75</sup> *Tudományos Gyűjtemény*, 6(1822), 5. sz., 127.

<sup>76</sup> Hazai s̄ Külföldi Tudósítások, 1824, 17. sz., 135–136.

<sup>77</sup> Hazai s̄ Külföldi Tudósítások, 1826, 51. sz., 2 [Toldalék.]

pozsonyi mérő tiszta búza, azaz ekkor egy 7 forintos almanach árán az ember több mint 120 liter búzát is vehetett. De akár oltványt (beoltott facsemetét) is vásárolhatott ezekben az években az ember 12-15 krajcárért.<sup>78</sup> Visszatérvén a könyvekhez, ha a *Hébe* 1824. évfolyamát nézzük, akkor azt látjuk, hogy a hirdetés szerint 6 forintért árulták.<sup>79</sup> Nagyjából tehát reális lehetett az *Aurora* ára, főképp, ha a színvonalas, eredeti rézmetseteket is figyelembe vesszük.<sup>80</sup> Talán az, hogy 7-ről lecsökkentették 6 forintra az árát, annak is köszönhető volt, hogy figyelembe vették a rivális lapterjesztők árszabását. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy az almanachvásárlás elsősorban a jómódúak kiváltsága lehetett, Kisfaludyék pedig igyekeztek a piaci mozgásokat követve bearázni az almanachot. Persze sokszor a legnagyobb engedmények sem vezettek eredményre, és sok műkedvelő egyszerűen jótékonysági könyvtárosként tekintett az *Aurora* árusítóira: „Az Aurorával úgy tettem ammint mondád oda adtam egy példányt creditre s meg is jártam vele, mert az én jó creditrozott olvasóm kivagdalván s elolvastván visszahozta köszönettel s hogy nem veheti-meg, mert nincs – pénze. Nagy baj!”<sup>81</sup> Az *Aurora* nemcsak termék volt tehát, hanem egy a kor luxuscikkei közül, és így szélesebb körben való terjesztése igen nagy erőfeszítést igényelt. Minden lehetséges alkalmat és módot megragadtak hát az almanach népszerűsítésére.

Toldy még az anyanyelvét is felhasználta, hogy a német nyelvű közönség körében is terjedjen az *Aurora* híre, így 1823-ban a bécsi *Allgemeine Theater-Zeitung*ba küldött recenziót róla.<sup>82</sup> A december 23-i számban megjelent ismertetés részletes képet adott az új évfolyam tartalmáról, és dicsérte minden szempontból (leszámítva a kötetvégi kottákat): „A külsín igen bájos; a rezek pompásak, a nyomtatás, betűk és a papír igen csinos. A zenedarabok viszont nem túl jelentékenyek. – Kívánunk a kiadónak hosszan tartó szerencsét dicső törekvéseihez.”<sup>83</sup> A recenzió célja egyrészt a bécsi olvasóközönség magyarul is értő részének figyelemfelhívása lehetett, másrészt a bécsi lapokat járató hazai urak vásárlásra buzdítása, akik elsősorban külföldi lapokból tájékozódtak. Kolosváry Béla 1820 elején szintén a külföldi lapoktól várta, hogy a magyarországi urak felfigyeljenek a magyar nyelvű kultúrára és támogatni kezdjék azt:

[A]’ Bétsi, és Frantzia ujságoktól, mellyek igyekezetünket el isméri, leg többet várok; – a’ Magyar Nagyoknak nagy része a’ magyar nyelven ki jött munkákat nem olvassa, – így ezekre nézve ha Magyarul irunk, falra borsót hányunk, – magam tapasztalásából

<sup>78</sup> Hazai ’s Külföldi Tudósítások, 1824, 17. sz., 136.

<sup>79</sup> Tudományos Gyűjtemény, 7(1823), 11. sz., 107.

<sup>80</sup> Az 1824. évi *Hébe* kapcsán épp arról panaszkodott Toldy, hogy „igen nyomorult” kiadvány lett, másodfelhasználó rézmetsetekkel. Lásd Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1823. november 18. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 62.

<sup>81</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pozsony, [1824.] június 1. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 152.

<sup>82</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1823. november 18. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 62.

<sup>83</sup> „Das Außere ist lieblich; die Kupfer prächtig, Druck, Lettern und Papier sehr nett. Die Tondichtungen sind aber nicht sehr erheblich. – Wir wünschen dem diesern Herausgeber dauerndes Glück zu seinem ruhmvollen Streben” (Wiener Theater-Zeitung, 1823. december 23., 620).

mondom ezt – én irtam sok Nagynak Játékszinünk dolgában, de Levelemet még csak feleltre sem mélytánylották, – de a' Németet, Frantziát kapva olvassák, – talán renheségeken meg pirulnak, 's ha Hazafiuságból nem is, leg alább más okokból fognak a Hazának, 's nyelvünknek áldozni.<sup>84</sup>

Toldy szintén német nyelvű, de magyar irodalmat népszerűsítő vállalkozása volt az almanach egyik Kisfaludy-elbeszélésének német jegyzetekkel ellátott tankönyvkiadása: „Ezen kívül mingyárt az Auróra ki jötte után ezt adom ki: Tihamér; két könyvben. Költé Kisfaludy Károly. Mit gramatischen Erläuterungen und einem Wortregister, als Lehrbuch herausgegeben von F. J. Schedel.”<sup>85</sup> Toldy tervének – bár Kisfaludy is beleegyezését adta – nem lett eredménye, ám mégis érdekes a kezdeményezés, hiszen arra mutat, hogy Toldy szeretett volna az őhöz hasonlóan német anyanyelvű, de a magyar kultúra iránt érdeklődő személyeknek segíteni a magyar irodalom megismerésében és a nyelv minél jobb elsajátításában. A 19. század első felében a városi német polgárság gyors ütemű asszimilációnak indult, szemben az erdélyi szászokkal és a 18. században bevándorolt magyarországi vidéki svábokkal, hiszen őket a felvilágosodás már *hungarusként* érte, emellett a magyar társadalomba tagozódtak be, illetőleg nem érkezett utánpótlásuk a sváb népi tömbökből.<sup>86</sup> Toldy ezt az asszimilálódó közösséget kívánta kiszolgálni könyvével. Habár ez a terve nem járt sikerrel, évekkel később, 1827–28-ban sikerült kiadatnia a kétnyelvű *Handbuch der Ungarischen Poesie*-t.

Vörösmarty is közrejátszott az *Aurora* terjesztésében, méghozzá az irodalmi sikerével párhuzamosan bővülő kapcsolatrendszeré révén. Fábíán Gáborral 1824 május–júliusában ismerkedhetett meg személyesen, aki aztán bemutathatta Stettner Györgynek.<sup>87</sup> 1825-ben mindketten Aradon és Világoson voltak, közös találkozásaikról rendre írtak Vörösmartynak, akit igazi barátként avattak be magánéleti részletekbe is: „Kedtől fogva itt benn vagyok Fábíánnal Aradon; 's éppen ebben a' fertályban úgy mint estvélyi 8¼ órakor jöttem haza Fánitól, Gábort perse! még nála hagyván; mert biz' én már 4 órától fogva már csak ugyan eluntam nézni az ő nyalakodásaikat 's nyelni mellettök az éh kortyot.”<sup>88</sup> Stettnerék az *Aurora* aradi terjesztéséhez is igyekeztek hozzájárulni: „Kisfaludy Káról Urat tisztelem és csókolom ha fog hozzám Aurórákat eladás végett küldeni, azokat csak Aradra küldje a' Dankó Archivarius Úrhoz küldendőkkel egy csomóban 's engemet postán küldendő levelével tudósítson, 's Dankónak is írja-meg hogy hány példányt adjon-által nekem belőlök.”<sup>89</sup> Miután Stettner Budára költözött, Fábíán maradt az aradi kapcsolattartó, és 1826 végén jelentkezett is az új

<sup>84</sup> Kolosváry Pál Kisfaludy Károlynak, Székesfehérvár, 1820. február 12. PIM, Kézirattár, V. 4713/712.

<sup>85</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Buda, 1824. augusztus 1. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 169.

<sup>86</sup> HANÁK Péter, *Polgárosodás és asszimiláció a XIX. században Magyarországon*, Történelmi Szemle, 17(1974), 4. sz., 515.

<sup>87</sup> VMÖM 17., 359.

<sup>88</sup> Stettner György Vörösmarty Mihálynak, Arad, 1825. április 29. = VMÖM 17., 70–71.

<sup>89</sup> Stettner György Vörösmarty Mihálynak, Blumenthal, 1825. augusztus 30. = VMÖM 17., 91.

évi *Aurorák* ügyében Vörösmartynál: „Ha Kisfaludy most hamarjában egynéhányat küldene, könnyen ellehetne ezen a vidéken mint ujjságot adogatni – már többen tudakozódtak nálam éránta.”<sup>90</sup> Vörösmarty minden bizonnyal továbbította az üzenetet Kisfaludynak, ugyanis ő élve a lehetőséggel egy csomag könyvet küldött Fábiának Aradra. Erről Fábián Gábor kéziratban maradt Kisfaludynak írt köszönőleveléből van tudomásunk, amelyből az is kiderül, hogy a terjesztésért cserébe Kisfaludy tisztelet-példányt adott Fábiának:

Aurora – a’ régen vártt Messiás – most a’ napokban kezemhez érkezett. A’ belőle részemre szántt egy példányért tessék elfogadni forró köszönetemet. A’ többi hat mához egy hétre bizonyosan mind ellészen adva; mert rajta az Aradiak ez idén szokatlan buzgósággal kapnak. Már Dankó Ur mind kiadott a’ magáén; ’s tán ebben a’ szerencsében tőle magam sem maradtam volna hátra, ha a’ könyvek, érkeztekkor mindjárt itthon találtak volna; de Világoson időzvéen éppen akkor, én azokhoz későbbben kuthaték. – A’ pénzt érettek igen rövid időn felfogjuk küldeni – már értekeztünk ’s végeztünk is ez éránt.<sup>91</sup>

A Kisfaludynak küldött levél mellett Vörösmartynak is írt ezen a napon egy episztolát Fábián, méghozzá Zrínyi-strófában, tiszteletét fejezve ki Vörösmarty ez évi *Aurorában* megjelenő *Tündérvölgye* miatt. A terjesztés szempontjából azért érdekes a levél, mert ebben Vörösmartynak jóval pontosabb dátumot adott az *Auroráért* járó pénz Pestre juttatásáról, mint Kisfaludynak írt levelében tette:

Az Auróráknak árrát jövő héten  
Felküldjük, ’s akkor a’ te pénzed is mégyen.  
Az én felmentemből nem tudom, mi lészen;  
Pénzt várok, ha kaptam: akkor az út készen.<sup>92</sup>

Úgy tűnik, hogy az *Aurora* igen kelendő volt Aradon és környékén, ugyanis 1827 utolsó napján írt levelében Fábián arról panaszkodott, hogy még nem küldtek nekik példányokat, holott az aradiak nagyon várják: „Aurórárt miért nem küldetek már. Zúgolódnak az Aradiak, hogy ez idén Kisfaludy őket illy hátra tette.”<sup>93</sup> A Maros-parti város ekkor Pesthez hasonlóan gyors ütemben polgárosodott, így itt is megjelent egy – még ha nem is széles körű – olvasóréteg, amely kellő vásárlóerőt jelentett. Kisfaludy bizonyosan pótolta a levélben említett hiányosságot, és küldött *Aurorákat* Aradra. Bár nem erre a levélre válasz, ám kéziratban található egy év nélküli, december 20-án Fábiának küldött Kisfaludy-levél, amelyet tizenegy almanach kíséretében küldött Kisfaludy.<sup>94</sup>

<sup>90</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, Arad, 1826. december 6. = VMÖM 17., 159.

<sup>91</sup> Fábián Gábor Kisfaludy Károlynak, Arad 1827. február 4., PIM Kt, V.4713/334.

<sup>92</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, Arad, 1827. február 27. = VMÖM 17., 165.

<sup>93</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, Világos, 1827. december 31. = VMÖM 17., 189.

<sup>94</sup> Kisfaludy Károly Fábián Gábornak, Pest, é. n. december 20., MTAKK, Ms 10.517/4.

Fábián 1830 decemberében is arról írt, hogy 6 *Aurorát* már eladott, és még ennyit eladott volna, ha van.<sup>95</sup> Így tehát az aradi terjesztésben éveken át tevékenyen részt vett.

Fábián Gábor Vörösmarty közreműködése révén került az *Aurora* szerzői közé is. 1828 tavaszán küldte verseit barátja által Kisfaludynak: „Küldök még végre egy Dalt, de ezt már nem neked, hanem Kisfaludy Károlynak az Auróra számára, kinek, hogy azt, minekutánna elolvastad, ált-add, kérlek.”<sup>96</sup> Fábián már az előző évben kifejtette Kisfaludynak a vágyát, hogy megjelenhessen az almanachban, igaz szerénykedve (az sem kizárható, hogy Kisfaludy felkérésére válaszul): „Dicsőségemnek tartanám, ha nevem is a’ magyar culturának ezen drága Kincstárában ragyoghatna; de már annyi felségest látok abban, hogy szinte kétségbeestem a’ felül, hogy én valami olly méltó mivet tudjak teremteni, melly ottan helyet foglalhasson.”<sup>97</sup> Fábián két művet is küldött 1828 elején, ám csak *A’ partra szállt* című költeménye jelent meg a következő évi zsebkönyvben – kérésének megfelelően – Nőzséry név alatt. Fábián a másik mű kimaradásán igencsak megsértődött, és Vörösmartynak kellett viselnie dühe következményét:

Te engem egyenességemért kimélletlenül lemocskolsz; holott én azt tőled köszönettel fogadnám; ’s példáulú említtem, hogy ha két felküldött csekély versdarabjaimról a’ rájok ruházott dicséret helyett azt mondád *vala sz. . t sem érnek*, könnyebben esnék, mint esik most látnom, hogy a’ nyert helybenhagyás mellett is csak egyiknek lehete szerencséje Aurórában helyet érdemelhetni.<sup>98</sup>

Fábián nem tudta, hogy pusztán a dicséret önmagában még nem elég a Kisfaludy almanachjába való bekerüléshez. Toldy ezt már évekkal korábban megtapasztalta: „[S]ok mástól ő gyakran felvett olyanokat, a mellyeket nem javalt, tőlem pedig azt se veszi fel, a mit javalt, mint épen ezt a darabot is, s meg kell vallanom, hogy épen az Aurórában szerettem volna látni.”<sup>99</sup> Fábián végül megbékélt a dologgal, sőt az 1831. évi *Aurorában*, a Kisfaludy Károly által utoljára szerkesztett évfolyamban, ismét megjelent egy verse *Veszteség* címmel.

Vörösmarty nemcsak közvetített, hanem maga is részt vett az *Aurora* értékesítésében vidéki tartózkodása idején. 1827-ben Velencéről írt Stettnernek, akit arra kért, a levelet kézbesítő testvérével küldjön még többek között pár *Aurorát*, és hogy megerősítse, mennyire kelendő az almanach, utóiratban is meghagyta: „Kisfaludy urat emlékeztessd, ha erre jön, legalább tekintsen be hozzám; Aurorát pedig küldjön vagy hatot.”<sup>100</sup>

<sup>95</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, Világosvár, 1830. december 25. = VMÖM 17., 287.

<sup>96</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, 1828. április 19. = VMÖM 17., 208.

<sup>97</sup> Fábián Gábor Kisfaludy Károlynak, Arad 1827. február 4., PIM Kt, V.4713/334.

<sup>98</sup> Fábián Gábor Vörösmarty Mihálynak, 1828. december 14. = VMÖM 17., 220.

<sup>99</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. április 29. = OLVÁNYI, *i. m.*, 129.

<sup>100</sup> Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek, Velence, 1827. november 19. = VMÖM 17., 190.



## Szerzők és szerkesztőtársak

A terjesztés mellett természetesen fontos volt az almanach tartalommal való megtöltése is. Bajza, Toldy és Vörösmarty rendre publikálták az *Aurorában*. Kisfaludy szerkesztése idején az almanach évfolyamaiban összesen 81 szerzőtől jelentek meg művek, a későbbi „romantikus triász” ennek 3,7 százalékát teszi ki, míg műveik (Bajzának 20, Toldynak 6, Vörösmartynak pedig 33 műve jelent meg) a 468, Kisfaludy életében megjelent mű 12,6 százalékát adják. Ez alapján látható, hogy hárman igen reprezentatív módon képviseltették magukat az almanachban. Vörösmarty egymaga a harmadik legtöbbet publikált szerzője volt az *Aurorának* (Kisfaludy Károly a maga 68 és Szenvey József 36 megjelent művével előzi csak meg a listán), és Bajza hetedik helyen áll a szerzők közt közvetlenül Kazinczy mögött, míg Toldy nem jutott be a legtöbbet publikáló tízbe. Persze önmagában a számokból nem vonható le végleges következtetés, Bajzától például minden bizonnyal több mű is megjelenhetett volna, ha rendszeresebben ír. Kisfaludy legalábbis igyekezett minél inkább bevonni őt a szerzők közé.

Az 1823-ban Pozsonyba költözött Bajzát Kisfaludy rendre szorgalmazta, hogy adjon műveket az *Aurora* számára. Toldy leveléhez csatolva küldte el neki a kérését,<sup>101</sup> miszerint: „A kiadó verset kér – de baráti szív megemlékezését óhajtja.”<sup>102</sup> Persze ő maga ritkán ragadott tollat, Toldy többnyire közvetítette a kéréseit: „Kisfaludi nevében: küldj az Aurorába dalt vagy románczot, és prózát! Higyed, minden leveled melly restségedet, noha beleplezten, árulja-el, tortúrára állít, kivált mikor K[isfaludy] kérdez ha nem küldtél e valamit? s pedig hányszor kérdi!”<sup>103</sup> Bajza sok körülményt felsorolt válaszlevelében, kezdve az ihlethiánytól a betegeskedésén át egészen odáig, hogy túl sok unalmas látogatója van, de ígéretet tett, ha majd eloszlanak teendői, írni fog.<sup>104</sup> Kisfaludy sokra tartotta őt, így akár nagyrabecsülése és bizalma jelének vehetnénk azt is, hogy ekkoriban írott új művét is egyből vele kívánta megosztani: „Kisfaludy most egy elégiát ír alagyás versekben »Mohács«; még nem kész, legjobb elégiánk lesz; tegnap mondta hogy »ha kész lesz, mingyárt elküldjük Bajzának.«”<sup>105</sup> Itt azonban valójában finom presszionálásról volt szó, hogy Bajza is küldjön valamit mielőbb. Erre bizonyoságot is ad Toldy június 2-i levele, amelyben Kisfaludy baráti ultimátumot küldött Bajzának: „Az elébb pedig Károlynál voltam. Csókol téged, s azt üzeni, hogy neked elküldi elegiáját: »Mohács!« mihelyt küldesz neki valamit, dalt p. o.! már kell

<sup>101</sup> Kisfaludy ezt a gesztust megismételte Toldy külföldi utazásakor, igaz Bajza némileg módosított az elképzelésén: „Károly egy czédulát küldött ma, hogy borítsam levelembe, de írása igen ritka és papirosa vastag én tehát azt a csalfaságot követem-el hogy ide leírom szóról szóra a mit ír neked. De ne tudasd vele, mert érte neheztelne, így a levél nem lesz olly nehéz, a czédulát pedig megkapod tőlem, ha visszajössz” (Bajza József Toldy Ferencnek, Pest, 1830. április 9. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 494).

<sup>102</sup> Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1823. november 30. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 67.

<sup>103</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. április 29. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 129.

<sup>104</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, [Pozsony,] 1824. május 6. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 132.

<sup>105</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. május 30. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 139.

neki, s a lyrai, a mély lyrai fach, tudod, rád vár.<sup>106</sup> Kisfaludy lírai darabok mellett még azt az elbeszélést is meg akarta szerezni Bajzától, amelyen ő már régóta dolgozott (*A fekete lovag*), ám félt megosztani barátaival. Egy ezen novellát érintő megjegyzés igen fontos információt tartalmaz a szerkesztést illetően, eszerint ugyanis Kisfaludy komoly beavatkozásokat is végrehajtott, ha szükségesnek vélte egy mű feljavítása érdekében: „[A]zt gondolod hogy Döbrentei prózai beytrágjai az Aurórába s a Klára is a Hébében Károly s Helmecezi háromszori jótékony tollokat nem tapasztalták;”<sup>107</sup> Toldy tehát azzal próbálta megnyugtatni Bajzát, hogy ha nem is tökéletes a munkája, Kisfaludy Károly majd javít rajta – elvégre ez nem példa nélküli eset. A szerkesztő társszerzővé emelésének attitűdje nem volt példa nélküli a korban, Kazinczy is jócskán beavatkozott a szövegbe Dayka-kiadásában (igaz, Dayka Gábor, mivel már meghalt, nem tiltakozhatott ez ellen).<sup>108</sup> Bajza nem kapott az alkalmon,<sup>109</sup> sőt tajtékzott a düh-től, hogy Toldy már megint kifecsegte egy művét, amelyet még be sem tudott fejezni rendesen; végül küldését ígérte, ám meghagyta, ha Kisfaludy átdolgozottan kiadná, akkor a nevét ne tegyék oda, mert ő más érdemével nem kíván dicsekedni.<sup>110</sup> Toldy a levelében megemlítette azt is, hogy Kisfaludy milyen nagyra tartja Bajza költészetét,<sup>111</sup> amire ő meglehetősen kritikus választ adott: „[T]e azért látsz olly sokat bennem mivel barátom vagy, s tőlem az is tetszik a miben tetszeni való nincs, s ha mástól volna talán figyelletre sem vennéd: Kisfaludy ismét azért mivel te már tele beszélted két év óta rólam tett dicséretteddel. Egy idegen velem nexusban nem levő másként gondolkodnék felőlem mint leendő Íróról mintsem ti ketten.”<sup>112</sup>

Bajza végül csakugyan elküldte az elbeszélését, amelyet Toldy (és Kisfaludy) válaszában ezután „szörnyen rossz”-nak titulált, Kisfaludy pedig javasolta, hogy mivel eddig csak az *Aurorában* olvasott három elbeszélést, novellához többé ne fogjon, igazi tehetsége úgyis a lírához van.<sup>113</sup> Az fel sem merült, hogy Bajza esetleg német és más szerzők műveinek olvasásával fejlessze magát, noha megjegyzésével Kisfaludy sejtetően arra célzott: ő külföldi minták megismerése után írta elbeszéléseit. Kisfaludy

<sup>106</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. június 2. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 142.

<sup>107</sup> *Uo.*

<sup>108</sup> SZILÁGYI Márton, *A „titkos bú” poétája? (Dayka Gábor kanonizálásának kérdőjelei)*, ItK, 104(2000), 5–6. sz., 605.

<sup>109</sup> Sokkal önérzetesebb volt, mint például a jóval tehetségesebb Berzsenyi Dániel, akinek *Az Ősz* című versét *A közelítő tél* címmel Kazinczy erőteljesen átdolgozta, mivel nem értette meg a költemény igazi tétjét, „Berzsenyi pedig meghajolt, ezáltal egy dekoratívabb, megmunkáltabb szövegművet kaptunk, az intimitásában legbátrabb szövegmomentumok (kókényszem, hervadozás) kiiktatásával”. BODROGI Ferenc Máté, *Az ősz, az ősz: A közelítő tél mint beszédesemény és mint szövegváltozat (egy módszertani javaslat következményekkel)*, *Studia Litteraria*, 58(2019), 1–2. sz., 118.

<sup>110</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pozsony, [1824.] június 13. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 144.

<sup>111</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. június 2. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 142.

<sup>112</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pozsony, [1824.] június 13. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 144.

<sup>113</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. június 24. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 153.

továbbra is várta Bajza verseit, Toldy nem győzte emlegetni leveleiben a dolgot.<sup>114</sup> Bajza, ami verset ezután elküldött, azt sem akarta megjeleneni látni.<sup>115</sup> Végül azonban Kisfaludynak egyetlen költeményt csak sikerült megszereznie tőle, így Bajza az 1825. évi *Aurorában* *A' Holdhoz* című művével képviseltette magát. Kisfaludy a következő években hasonlóképp igénybe vette Toldy szolgálatait Bajza ösztökélésében, persze a levelek utalásaiból kiderül, hogy Kisfaludy és Bajza Toldytól függetlenül is levelezett alkalomadtán: „Az itt küldötteket ne mutasd néki. Én magam akarom felküldeni hozzá, hogy ő aztán ismét írjon nekem.”<sup>116</sup> Az 1826-os évből pedig Kisfaludy öt Bajzának írott levele is ránk maradt, ezek egyikében ő maga kérte ifjú barátját művek beküldésére: „Tán elfeledkezett rólam és Aurorába semit sem küld; igen sajnálnám, ha kedves munkáit tőlem elvonná. Mentül előbb egy dalt, vagy tízet. Hát az elbeszélés mit csinál?”<sup>117</sup> Kisfaludy levele hatott, Bajza négy műve is megjelent a következő évi *Aurorában*.

Természetesen Bajza, Toldy és Vörösmarty a korszak irodalmi periodikái közül nem kizárólag az *Aurorában* publikáltak. Vörösmarty például Kovacsóczy Mihály 1824-ben elindított *Aspásiájába* jelentette meg a *Zalán futásának* első mutatványát, a rövid életű lap legnagyobb teljesítményét adva ezzel. Bajza az 1826. évi *Hébében* közölt egy verset, *Széphalom* címmel, amelyben Kazinczy költészeti érdemeinek állított emléket.<sup>118</sup> Toldy ugyanitt a korábbi években, az 1823. és 1825. évfolyamokban jelent meg. Toldyék számára azonban nyilvánvaló volt, hogy az *Aurora* színvonalasabb sajtótermék, ám mivel Kisfaludy meglehetősen szigorúan szerkesztett, így bizonyos műveknek más felületet kellett keresniük. Toldy 1824-ben írt Bajzának egy új elbeszéléséről, amelyet meg kívánt mutatni Kisfaludynak: „Ha kész lesz (nyilván még e napokban), Kisfaludyhoz viszem ha olyan lesz, a millyennek gondolom, fel fogja venni ő, ha nem, hát még is olyan bizonytalannal lesz minden esetre hogy nyomtatást érdemeljen, hát Igaznak küldöm.”<sup>119</sup> Toldyt Kisfaludy visszautasította, hiszen 1827-ig egy műve sem jelenhetett meg az *Aurorában*. Az itt említett elbeszélése azonban a *Hébében* sem látott napvilágot, talán annyira negatív kritikát kapott Kisfaludytól, hogy mégsem mertte elküldeni, vagy azt még az amúgy hírlapíróként esztétikai kérdésekben nem is igazán járatos Igaz Sámuel is visszadobta. Mindenesetre a levél jól láthatóvá teszi, milyen attitűddel álltak a két zsebkönyvhöz és azok szerkesztőihez. A fiatalok közé tartozó Kovacsóczy sem tudott felnőni a feladathoz, bár *Aspásiája* nagy reményeket keltett az ifjú literátorokban,<sup>120</sup> elkezdte magára haragítani a lap körül gyülekezőket. Toldynak az *Aspásia* számára készült elbeszélését már kinyomtatták, mikor Kovacsóczy – Toldy szerint néhány ellene beküldött levél miatt – visszakozott,

<sup>114</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. július 14. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 155.

<sup>115</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pozsony, 1824. július 28. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 165.

<sup>116</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pozsony, 1825. június 13. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 230.

<sup>117</sup> Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, [1826.] július 24. = KISFALUDY 1893, 417.

<sup>118</sup> BAJZA József, *Széphalom*, Hébe, 1826, 222.

<sup>119</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. május 21. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 134.

<sup>120</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. május 16. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 133.

és inkább kihagyta őt, és más műveket nyomtattatott az így kimaradó ívek helyére, csakhogy erről Toldynak egyáltalán nem szólt, ő másoktól tudta meg, amit roppant méltatlan elbánásnak érzett: „Ezentúl minden köteléket köztem s közte, elszagatok: úgy se csatolt hozzá más, csak enhasznom annyiban, hogy ismerősei által munkáim terjeszthető, s folyóírásában is láttam természetét nyitva magamnak. Ő ezen köteléket most velem eltöreti, én nem gondolok véle többé (hiszen úgy se lesz mint Írónak nekem legalább tíz évig szerencsém! ezt ő mondotta! – lesz e néki? – de hogy ne?).”<sup>121</sup>

Végül az *Aspásiában* Vörösmarty mellett Toldytól és Bajzától is jelentek meg művek, ám Kovacsóczy irodalmi lapja ezzel pályafutása végéhez is ért, ugyanis a szerkesztő az előfizetési pénzeket szélhámoshoz méltó módon elköltötte.<sup>122</sup> Kisfaludynak is igen sommás véleménye volt róla (és még néhány társáról): „Én legalább szörnyeket hallék, mit azok az emberek elkövettek, úgyhogy a jobb ízlésű ember irtózik, ha íróról hall, nemhogy még társalkodását keresné.”<sup>123</sup> Noha több sajtóorgánium is feltűnt még a korszakban, egyik sem tudott olyan jelentőségre szert tenni, mint az *Aurora* és annak szerkesztője.

Kisfaludy Károly irodalmi szerkesztői érdemei kétség kívül a korszak legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak. A körülötte forgó fiatal íróknak közvetlensége révén bepillantást engedett a szerkesztés munkálataiba is. Toldy beavatottként tájékoztatta Bajzát 1825 nyarán az éppen folyó munkálatokról: „Az Aurórának már utolsó íve is kész. A rezek nyomtatványait is e héten várjuk, s csak a kóták nincsenek kimetszve.”<sup>124</sup> Vörösmarty 1828 novemberében arról értesítette Teslér László barátját: „Aurora kész; de elkésett rezei miatt kötetlen, ára ennek 6 fr.”<sup>125</sup> Bajza pedig 1829-ben Kisfaludy igen komoly problémáival szembesült: „Az elbeszélés mellyet [Tretter György] az Aurórába írt s én fordítottam szörnyű roszt: de Károly kénytelen felvenni mert nincs mása.”<sup>126</sup> A levél szeptemberi kelte alapján valóban szűkében álltak már az időnek, ha el akartak készülni az almanach kiadásával. Arra azonban nincs bizonyítékunk, hogy végül Kisfaludy valóban kiadta az elbeszélést, ám két olyan elbeszélés is megjelent az 1830. évfolyamban, amelyek csak betűjellel láttak el: L-né *A babona* és R. *Judit* című műve. Ha Tretter valamelyiknek a szerzője, akkor valószínűleg az R. mögött rejtőzhet ő.

Kisfaludy Károly betegségének elhatalmasodásával ifjú barátainak lehetősége nyílt, hogy egyre többet segédkezzenek az almanach szerkesztése körül. Bajza az európai utazásán lévő Toldynak 1830-ban már egy szerkesztő öntudatával írta: „Az Aurorát

<sup>121</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1824. június 20. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 149.

<sup>122</sup> „Mert Kovacsóczy a’ kezéhez jött előfizetési summákat nagy részint elpazarlta. Landerer pedig nem adott másoknak példányokat, mint a’ kik neki fizettek meg. Az ilyen példák ijesztik-el a’ Magyar publicumot a’ praenumerálástól ’s az ilyen emberek rontják Iróink hitelüket” (Stettner György Kazinczy Ferencnek, Világosvár, 1825. október 8. = KazLev XIX., 4537. levél, 426).

<sup>123</sup> Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, [1826.] március 19. = KISFALUDY 1983, 842.

<sup>124</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1825. augusztus 19. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 247.

<sup>125</sup> Vörösmarty Mihály Teslér Lászlónak, Pest, 1828. november 14. = VMÖM 17., 216.

<sup>126</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pest, 1829. szeptember 6. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 472.

ez idén igen jónak akarjuk tenni, ha succdál e, majd a következés mutatja meg, szándékunk legalább erős.”<sup>127</sup> Toldy visszatérte után maga is bekapcsolódott a szerkesztésbe, mert Bajza immár a családi birtokról sajnálatát fejezte ki a rá háruló teendők miatt: „Az Aurorával képzelem, melly sok bajod van, és sajnálom hogy nem könnyíthetek rajtad.”<sup>128</sup> Kisfaludy ekkor már igencsak beteg volt, így Toldyra hárulhatott a legtöbb munka a kiadás körül. Nem kizárt, hogy Kisfaludy e levél kapcsán küldte 1830. november 15-i üzenetét, utolsó ránk maradt levelét, amelyben az *Aurora* meglévő íveit sorolta Bajzának:

Szemügyre vévén ma délután az itt lévő M[anuszkriptu]mokat az Aurorához – úgy tapasztaltam, hogy még három ív és ½ leszen a’ mi már itt – (a’ már készen lévő 8. íven fellyül) ’s így ha Trattner Kapitányé hozzá jövend – melly bizonyosan fog egy ívet tenni maga, – azon esetre az 1831. Auróra 12. ½ ivre terjedne –

Ezek így lévén – nem lehetne e’ Gr. Majláth darabját elhagyni „a’ Varázslót”? – ’s így az ívek száma 11. ½ ívet fogna tenni – a’ mi elég lenne.<sup>129</sup>

Bajzát még távollétében is igyekezett beavatni minél mélyebben a készülő *Aurora* ügyeiben, sőt tanácsot kért tőle a műveket illetően. Láthatólag már szerkesztőtársként tekintett rá ekkor. A végrendekezéssel is őt várta – Toldy szerint<sup>130</sup> –, így nem elképzelhetetlen, hogy halálát sejtve őt akarta utódjául megtenni az *Aurora* szerkesztőjeként. Ezt persze végrendelet hiányában nem tudhatjuk biztosan. Toldy első Kisfaludy-könyvében azt írta az utolsó napokról, hogy ekkor Kisfaludy Bajzának átadta a kéziratokat és a szerkesztést (nemcsak az *Aurora* esetében, hanem a *Jelenkornál* és a *Társalkodónál* is),<sup>131</sup> a március 15-i levél azonban ezt nem támasztja alá: Noha Kisfaludy kikérte Bajza véleményét, a kéziratokat mégiscsak magánál tartotta. Kisfaludy levelét rövid búcsúval zárta: „Jó éjszakát!”<sup>132</sup>

<sup>127</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Pest, 1830. március 21. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 491.

<sup>128</sup> Bajza József Toldy Ferencnek, Gyöngyösoroszi, 1830. november 6. = OLTVÁNYI, *i. m.*, 507.

<sup>129</sup> Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 15., MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 124.

<sup>130</sup> Kisfaludy Sándor is meglátogatta öccsét a halálos ágyon, ő azonban öccse végrendelet iránti hajlíthatatlanságát azzal magyarázta, hogy még reménykedik, annak ellenére, hogy beszélni is alig tud. Bajzáról ő nem tesz említést, csak barátairól, akik vele vannak (Kisfaludy Sándor Kisfaludy Jánosnak, Sümeg, 1830. november 23. = KISFALUDY Sándor, *i. m.*, 1893, 469). Valószínűleg ez is közrejátszott, hiszen Kisfaludynak komoly tervei voltak, a második szerződéstervezetét Stettner Györggyel a *Jelenkor* című politikai lap szerkesztésére például 1830. november 6.-án írta (MTA KIK Kt, Ms 938/4). A hír, hogy nem akar még végrendekezni, Pozsonyba is eljutott, ahonnan Kisfaludy János Helmeucz Mihályon keresztül üzenete meg Toldyékknak, hogy mindenképp bírák rá az öccsét a végrendekezésre: „Károlyt, ha lehet, János Bátyja’ kérelménél fogva bírájtok vagy bírassátok végintézkedésre, nehogy ingó vagyonai gyarlattá (caducitásszá) váljanak a’ fiscus’ részére” (Helmeucz Mihály Toldy Ferencnek, Pozsony, 1830. november 20., MTA KIK Kt, M. Ir. Lev. 4r. 68., 131, 2v).

<sup>131</sup> TOLDY Ferenc, *Kisfaludy Károly élete*, Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1832, 51–52.

<sup>132</sup> Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 15., MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 124.

## A halott arca

„Árvaságra jutottunk! pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk, s a legjobb a leghívebb barát!”<sup>133</sup> – a megrendült Toldy szavai vitték a hírt Széphalomra Kisfaludy Károly haláláról. Kazinczy az utóbbi hónapokban maga is aggodalmát fejezte ki leveleiben Kisfaludy egészsége miatt, többször hangot adott annak, micsoda csapás lenne elvesztenie őt,<sup>134</sup> Guzmics Izidornak egyenesen azt írta, reszket a félelemtől: „Reszketek az általam olly hevesen szeretett Kisfaludy Károly életéért. Barátom, ki pótolja ki az ő ürét? Senki. Eggyetlen a maga nemében.”<sup>135</sup> Szalay Lászlónak pár nappal később szinte ugyanezt írta: „Reszketek a Kisfaludy Károly életéért. A hírek nem jók. Ő egyetlen a maga nemében köztünk s az ő vesztével Literatúránk kimondhatatlanul sokat vesztené. Bár azt hallhassam hogy teljesen felgyógyult.”<sup>136</sup> Bodrogi Ferenc Máté jó érzékkel mutatott rá arra, hogy Kazinczy megnyilvánulásai nem feltétlenül a valódi aggodalom jelei voltak, ugyanis a széphalmi mester ekkoriban mintha saját pozíciójának helyreállítását látta volna Kisfaludy halálában, és a követésre felszólító példaadó gesztusaiban – például gyászfátyol tűzése a kalpra – mintha nem csak a gyász jelei mutatkoztak volna meg.<sup>137</sup> Kazinczyt a pesti literátorok folyamatosan ellátták hírekkel, november 19-én (amikor Toldy Bajzának is kétségbeesett levelet írt, hogy siessen, mert Kisfaludy már halálán van), Szalay László Kazinczynak írta meg a hírt, hogy Kisfaludynak már csak napjai vannak hátra az orvosa szerint, és kérte őt, tartsa titokban, mert az *Aurorát* a végén még nem vennék rendesen emiatt.<sup>138</sup> Kisfaludy állapotáról – pontosabban halálhíréről – Kazinczy legközelebb Toldy fentebb idézett leveléből értesült.

E levél igazi érdekessége nem a gyász és a temetés körülményeinek leírásában rejlik, noha kétség kívül e tekintetben is fontos forrásunk, de nem egyedüli, hiszen a halálhírt és a temetés körülményeit az újságok is hírül adták. A *Hazai s Külföldi Tudósítások* szerkesztősége a címlapon, első helyen szerepeltette az erről szóló cikket.<sup>139</sup> Bár az újság is sok résztvevőre utalt, Toldynál szerepelt először az, hogy ilyen népes temetést Pesten még soha nem láttak.<sup>140</sup> Toldy ezen sorai váltak később irodalomtörténetileg jelentőssé, olyannyira, hogy Bánóczi József kétkötetes Kisfaludy-életrajzát például ennek

<sup>133</sup> Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830, november 26. = KazLev XXI, 5240. levél, 410–411.

<sup>134</sup> Kazinczy Ferenc Stettner Györgynek, Sátoraljaújhely, 1830. augusztus 17. = KazLev XXI, 5206. levél, 365. és Kazinczy Ferenc Stettner Györgynek, H.n., 1830. augusztus 31. = KazLev XXI, 5208. levél, 366.

<sup>135</sup> Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak, Sátoraljaújhely, 1830. szeptember 10. = KazLev XXI, 5213. levél, 373.

<sup>136</sup> Kazinczy Ferenc Szalay Lászlónak, Sátoraljaújhely, 1830. szeptember 27. = KazLev XXI, 5220. levél, 380.

<sup>137</sup> BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora-kör témájának forráskritikai lehetőségeihez*, ItK, 121(2017), 2. sz., 189.

<sup>138</sup> Szalay László Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830. november 19. = KazLev XXI, 5236. levél, 406.

<sup>139</sup> *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1830. november 24., 1.

<sup>140</sup> Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830, november 26. = KazLev XXI, 5240. levél, 411.

pontos idézésével zárta.<sup>141</sup> Toldy levelének azonban igazi jelentősége, véleményem szerint, azon részlet leírásában van, amely szerint Kisfaludy Károly után nem maradt arckép: „Képe nem maradt. Volt tehát gondom reá, hogy a festő még is valami alappal bírjon, s levéttetem arcát gipszben. De ah! mely holt, mely hideg kép ez! Peschky ismerte őt, s reményelem, a kép nem lesz hasonlatlan hozzá. Én Károlyunkat Bécsben fogom metszteni, itt pedig büsztjét fogja Ferenczy elkészíteni.”<sup>142</sup> A Kisfaludy-arckép *újrateremtésének* feladata egyben Toldy kultuszképző törekvéseinek mintája is, amely a későbbiekben a képi elbeszélés részévé vált több alkalommal is.

Szilágyi Márton hívta fel a figyelmet arra, hogy a Barabás Miklós által 1830-ban készített rajz, és az évtizedekkel később ezek alapján a *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent metszet,<sup>143</sup> amelyen Kisfaludy Károly látható a halálos ágyán, körülötte pedig a barátai: Bajza, Toldy és Vörösmarty, nem ténylegesen megtörtént eseményt ábrázol.<sup>144</sup> A Barabás-rajz Toldy kultuszképző törekvéseinek eredménye, és így ikonográfiája szimbolikus, ahogy Szilágyi Márton is utalt rá, nem véletlen, hogy a Kisfaludy-örökséget továbbvivő „triumvirátust” jeleníti meg a mester halálos ágya mellett. Kisfaludy Károlyt utolsó napjaiban többen is felkeresték, de pont a „romantikus triász” három tagja együtt nem. Toldy a levelében, amelyben Bajzát sürgette, hogy minél előbb térjen vissza Pestre, a következőről is szót ejtett: „Sok ember van körülé mindég. Tegnap mikor a szoba megürült, azt mondta hozzám: Annyi sok ember jön mindég, csak egy nem – Józsi nem jön – avval a nyájas képével.”<sup>145</sup> Több forrás is alátámasztja, hogy sokan meglátogatták Kisfaludyt ekkor, köztük Szalay László és Stettner György, akik a fejleményekről Kazinczyt tudósították. Szemere Pál is elment hozzá, ez tudható Helmezy Mihálynak írott leveléből.<sup>146</sup> S persze ott volt Toldy is, aki később azt írta, Kisfaludy utolsó napjaiban csak órákra hagyta el ágyát.<sup>147</sup> Vörösmarty november 17-én még biztosan járt Kisfaludynál, mert Szemerét ő tájékoztatta válságos állapotáról,<sup>148</sup> ám utána Bajzához hasonlóan vidékre utazott, ez Stettner leveléből tudható, aki mondandója végén, mintegy mellékesen közölte vele: „Kisfaludynk holnap 3 óraker temettetik, meghalt tegnap 2½ óraker.”<sup>149</sup>

A Kisfaludy-kultusz egyik korai dokumentuma a *Felső-Magyarországi Minerva* 1831. évfolyamának márciusi számában megjelenő Kisfaludy-életrajz Toldy Ferenc

<sup>141</sup> BÁNÓCZI József, *Kisfaludy Károly és munkái*, Bp., Franklin-Társulat, 1882, II, 383.

<sup>142</sup> Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830, november 26. = *KazLev XXI*, 5240. levél, 411.

<sup>143</sup> *Vasárnapi Újság*, 1887. február 6.

<sup>144</sup> SZILÁGYI, A „nemzeti költő” szereplehetőségei..., *i. m.*, 25.

<sup>145</sup> Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 19. = *OLTVÁNYI, i. m.*, 507.

<sup>146</sup> Szemere Pál Helmezy Mihálynak, 1830. november 18., kiad. VOLF György, *Figyelő*, 1880, 76. [Volf tévesen Kazinczy Ferencnek tulajdonította a levelet.]

<sup>147</sup> TOLDY, *Kisfaludy Károly élete, i. m.*, 52.

<sup>148</sup> Szemere Pál Helmezy Mihálynak, 1830. november 18., kiad. VOLF György, *Figyelő*, 1880, 76.

<sup>149</sup> Stettner György Vörösmarty Mihályhoz, Pest, 1830. november 22. = *VÖRÖSMARTY, Levelezése... 279.*

tollából.<sup>150</sup> Az életrajz a *Handbuch*-ban megjelentnek a lefordított és kiegészített változata, melyet Dessewffy kérésére készített Toldy. Toldy már ennek az életrajznak az előszavában kiemelt évként tárgyalja a nemzeti irodalom szempontjából 1830-at: megszületett az Akadémia, és meghalt Kisfaludy Károly. Toldy Kisfaludy életeseményeinek végigkövetését, fontosabb műveinek bemutatását azzal zárta, hogy a szerzőt meggátolta a halál nagy műve, a *Csák Máté* megírásában, majd kiemelte, hogy festő is volt, aki különösen sok képet festett viharos tengerről, és nyugalmas tájakról is párat, de önarcépet egyet sem (ami egyébként nem igaz):<sup>151</sup> „Ezen sorok' írója a' kárt, a' mennyire lehetséges vala, ki akarván pótolni, legott barátjának halála után képét gipszben levétette, 's így az arczot megmenté a feledségtől, ha úgy nem is, millyen az ép napjaiban vala.”<sup>152</sup> A halott érdemeinek felsorolását követően, Toldy Kisfaludy örökségével zárta mondandóját. Egyrészt tudósított arról, hogy Kisfaludy barátai az *Aurora* folytatásáról döntöttek, és megtették szerkesztőnek Bajzát. Egy évvel később írt könyvében meg már úgy emlékezett, ahogy az előző rész végén is említettem, hogy Kisfaludy adta át halála előtt Bajzának a szerkesztést.<sup>153</sup> Másrészt azt a felhívást említette meg zárásul, amely alapot teremt Kisfaludy életművének kiadására. Ezt az 1831. január 25-én kelt felhívást külön is közölték, benne Kisfaludy és művei méltatásával (itt is külön kiemelték a *Csák Mátét* mint a be nem fejezett mesterművet), illetve többek között az életműkiadást nemzeti ügyként mutatták be, amely meggyőző erővel bír majd a magyarországi nemzetiségek és a külföld számára is a magyar nemzeti kultúra haladásáról.<sup>154</sup> A Kisfaludy Károly emlékére és munkái kiadására ügyelő társaság tagjai közt a triáson kívül feltűnt még Bártfay László, Bugát Pál, Forgó György, Helmecczy Mihály, Stettner György, Szalay Imre és Waltherr László.

Kisfaludy műveinek 10 kötetét nagy gyorsasággal, már 1831-ben kiadták Toldy Ferenc szerkesztésében.<sup>155</sup> Az utolsó kötetben napvilágot láthatott a Toldy által sokat emlegetett *Csák Máté* is, amelyet kultuszképző szándékának megfelelően (saját jelöletlen átírásában) adott közre.<sup>156</sup> A *Csák Máté* kiadása elé még egy Vörösmarty-epigramma is került, amely egyszerre siratta Kisfaludy Károlyt és az elvesztett nemzeti

<sup>150</sup> TOLDY Ferenc, *Kisfaludy Károly*, Felső-Magyarországi Minerva, 1831, 3. sz., 225–229.

<sup>151</sup> Kisfaludy maga írta, hogy készített portrét (sőt, már egy másikon dolgozott), ami nem csoda, hiszen a festők számára a portréfestészethez az egyik legkézenfekvőbb modellt saját maguk jelentik: „A portrémat elküldöm, melyet magam csináltam, ha a másik kész lesz –” (Kisfaludy Károly Farkas Gáborné Kisfaludy Terézhez, Bécs, 1813. november 16. = KISFALUDY 1893, 250).

<sup>152</sup> TOLDY, *Kisfaludy Károly*, i. m., 229.

<sup>153</sup> TOLDY, *Kisfaludy Károly élete*, Buda, i. m., 51–52.

<sup>154</sup> *Felszólítás a Magyar Nemzethez*, Felső-Magyarországi Minerva, 1831, 3. sz., 230–233.

<sup>155</sup> A hagyatéki tárgyalásról és a kiadáshoz szükséges kéziratok sorsáról Kerényi Ferenc írt részletesen: KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 48–50.

<sup>156</sup> FÜLÖP Dorottya, *Csák Máté újra megszólal (Fikció és valóság viszonya Kisfaludy Károly utolsó drámájában)*, Irodalomismeret, 2019, 2. sz., 50–73.



drámát, a „félisteni mű”-vet.<sup>157</sup> Toldy ezzel a gesztussal egyfajta *emlékezhelyként*<sup>158</sup> kívánta megkonstruálni a *Csák Mátét*, amely lévén a halál miatt csonkán maradt nagy nemzeti mű, reprezentálja Kisfaludy Károly teljes életművét, amely szintén a nemzet szolgálatának jegyében, ám a korai halál miatt beteljesületlenül szakadt félbe. A dráma *virtuális sírkő* jellegét erősíti, hogy Vörösmarty epigrammája került fel Kisfaludy sírkövére is:

Kisfaludyt ne keresd e keskeny sírban, o honfi!  
S a rövid élet után holtnak örökre ne véld;  
Itt csak elomlandó tetemeit jelelék ki baráti:  
Fenn van időt múltó szelleme műveiben.<sup>159</sup>

A sírfelirat (illetve „baráti”) az emlékezés helyét Kisfaludy sírja helyett a szellemisége lenyomatába, a műveibe teszi át. A Kisfaludy-kiadás zárókötetében megjelenő dráma elé illesztett Vörösmarty-epigramma így válhatott a sírfelirat párversévé:

Fölkele Csák, 's nagy lelke' szavait maga zúgta, hogy írják,  
'S a' költő azokat jegyzeni kezdte hiven;  
De bele fáradt a' félisteni műbe, 's azóta  
Csák komor és hallgat kedvese' hamvainál.<sup>160</sup>

A *Csák Máté* emlékét a Bajza szerkesztésében álló *Aurora* is ápolta 1837. évi számában, amelyben a dráma egy-egy jelenetét acélmetszeteken adták ki szöveg kíséretében. A négy kép: *Csák és baráti*, *Országgyűlés*, *Omodé és Hedvig*. Az első kép az igazán érdekes ezek közül, ugyanis Csák Máté vonásaiban némileg – a köztudottan a Csák dinasztiaiból leszármazott – Kisfaludy Károlyt idézi. Emellett a kompozíción Csák Máté közvetlen közelében csak három mellékszereplő áll: noha a háttérben mások is vannak, csak ők hárman jelentősek. Mindemellett a címadás is fontos, hiszen Csák „baráti” jelennek meg, nem pedig hűbéresei, emberei, katonái stb., ahogy az a drámából következnék, így a címadásnak köszönhetően a három mellékkarakter egy szintre kerül Trencsén urával. A metszet ráadásul Csák azon jelenetét ábrázolja, ahol zászlót bont, mint vezér (és egyben, ahol a zászlót átadja egyik „barátjának”, hogy azt már ő tűzze ki):

Zoránd!  
Tűzd 'e fehér zászlót a' hegy fölé,  
Had lássa messziről minden magyar  
Szeplőtelen szabadságunk' jelét,  
'S ha lelke ép, alája tér.<sup>161</sup>

<sup>157</sup> KISFALUDY Károly, *Minden Munkái*, kiad. Toldy Ferenc, Buda, Királyi Egyetem, 1831, X, 204.

<sup>158</sup> Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, Aetas, 14(1999), 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html> (utolsó megtekintés: 2021. szeptember 12.)

<sup>159</sup> VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisfaludy Károly sírjára = Uő, Összes költeményei*, kiad. HORVÁTH Károly, Bp., Osiris, 2000, 220.

<sup>160</sup> KISFALUDY Károly, *Minden munkái X*, kiad. TOLDY Ferenc, Buda, Királyi Egyetem, 1831, 204.

<sup>161</sup> *Aurora*, 1837, [10.]

A kép így válik a Csák Máté egy jelenetének illusztrációja mellett a „romantikus triász” genezisének megjelenítésévé, a beavatottak beiktatásának momentumát sűrítő szimbolikus képpé.

Hasonlóan szimbolikus ikonográfiával rendelkező kép az évtizedekkel később Orlay Petrich Soma által készített, Kisfaludy és Kazinczy találkozását megörökítő festmény és az abból készült lenyomatok, amelyek mellé Toldy még értelmező magyarázatot is készített – hogy semmi esetre se lehessen félreérteni –, és így olyan szimbolikus jelenetet hozott létre – ahogy arra Szilágyi Márton rámutatott –, amely tökéletesen reprezentálta irodalomtörténeti vízióját a nemzedékek közötti generációváltásról.<sup>162</sup> Toldy utólagos konstruáló gesztusát leplezik le az egykorú források, amelyek egyáltalán nem tulajdonítottak akkora jelentőséget a találkozásnak, maga Toldy mindössze annyit jegyzett le Kazinczy Pestre érkezését hírül adó levelére: „Februárius’ 18dikán délben érkezett Kazinczy Pestre, ’s estve irá nekem ezt. Még azon estve megöleltem, jöttek Vörösmarty, Fenyéry ’s Bártfay is.”<sup>163</sup> Kazinczy *Pesti Útam*. 1828. című naplója alapján valóban 18-án hétfőn érkezett Pestre, és először Szemerénél szállt meg, mert lebetegedett; ám e szerint Toldy Trattner Mátyás temetésén hallotta érkezésének hírért, és rögtön hozzá is sietett Szemere pesti lakására, majd nem sokkal később őt követte Vörösmarty és Stettner is.<sup>164</sup> Este Fáy Andrásnál újra találkoztak – ugyanis Szemere és felesége vacsorára volt hivatalos hozzá, és Kazinczy betegen is velük ment; Toldy, Vörösmarty és Stettner pedig kapva az alkalmon meghívták magukat, és ők is ott vacsoráztak.<sup>165</sup> Másnap, február 19-én, kedden Bártfay László lakásán ültek össze Szemere születésnapján vacsorája miatt, itt találkozott Kazinczy először (!) Kisfaludy Károllyal és Bajzával; továbbá említést tett még Helmecey Mihály jelenlétéről.<sup>166</sup> Az előző napi három fiatalember (Toldy, Vörösmarty és Stettner) nem kerülnek említésre, tehát vagy annyira természetes volt, hogy ők is jelen vannak, vagy pedig nem voltak ott. A következő napon, február 20-án meglátogatta Kisfaludy Károlyt, aztán Dessewffyhez ment.<sup>167</sup> Jól láthatóan Kazinczy semmilyen kiemelt jelentőséget nem tulajdonított a találkozóknak. Ráadásul teljesen ellentmondani látszik naplója Toldy későbbi leírásának, amely szerint ifjú barátai vették rá Kisfaludyt a Kazinczyval való találkozásra, és minderre Szemere Pál lakásán történt sor. Toldy illetén gesztusa – mindamelllett, hogy totális fikciót eredményez –, a fiatal barátok szerepének felértékelését célozza, és egyben saját értelmezői szerepének utólagos legitimálására tesz kísérletet. Ráadásul

<sup>162</sup> SZILÁGYI Márton, *Toldy Ferenc mint középpont (Orlai Petrih Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről)* = *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., Reciti, 2010, 270–277.

<sup>163</sup> Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, Pest, 1828. február 18 = *KazLev* XX., 4904. levél, 471.

<sup>164</sup> KAZINCZY Ferenc, [Napló. 1828–1831. *Pesti Útam*. 1828.] = *Uő, Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 330.

<sup>165</sup> *Uo.*

<sup>166</sup> *Uo.*

<sup>167</sup> *Uo.*

az eset következményeiben sem tükrözta a nagy generációváltás és kibékülés fikcióját: Kazinczy bejegyzése szerint december 11-én találkozott legközelebb Kisfaludyval, akkor is ő látogatta meg őt lakásán, öt nappal azután, hogy Pestre megérkezett.<sup>168</sup> A következő feljegyzés Kisfaludy Károlyról 1829. május 30-ára tehető, mikor „Wohlfarth Pap árulja képeit”, és Kisfaludy Károly mint műkedvelő a vevők közt szerepel.<sup>169</sup> A napló ezt követő Kisfaludyra vonatkozó bejegyzése pedig már a halálának dátumát jelöli.<sup>170</sup> Kazinczy naplója négy találkozást rögzít tehát, ebből kettő véletlenszerű (születésnap és képvásár), kettőn pedig ő kereste fel Kisfaludy Károlyt, tehát egyik alkalom sem vág egybe Toldy narratívájával. S mindezt cáfolja továbbá Kisfaludy saját kezű levele Bitnicz Lajoshoz, amelyben 1829. márciusában igencsak negatív hangnemben nyilatkozott Kazinczyról és köréről.<sup>171</sup> Olyannyira nem kereste Kisfaludy Kazinczy társaságát, hogy a tiszteletadó gesztusok is fiatal barátai Kazinczynak írott leveleiben jelentek meg pusztán, ő maga nem írt neki levelet.

Kisfaludy arcképe utólagos rekonstrukcióként született meg, éppen úgy, ahogy Toldy Ferenc Kisfaludy- és korszakképe, amelynek fikciós gesztusait lépten-nyomon leleplezik az egykorú források. Toldy mint irodalomtörténet-író olyan elbeszélést alkotott, amely Kisfaludy barátainak és harcostársainak (azaz önmaguknak) az irodalmi intézmények vezető szerepét illető elfoglalásának utólagos legitimációját adta meg:

Azon ellenállhatatlan néptömeg, mely Kisfaludy Károly tetemeit nov. 23. örök nyugalomra kísérte, ünnepélyes nyilatkozat volt az irodalom mellett, s intő felhívás vezér nélkül maradt barátaihoz a nagy veszteség pótlására. S ím e napságtól fogva tömött phalanx gyanánt látjuk a Kisfaludy Károly körét az irodalom minden terén működni, s egy évtizeden túl, a jövődőt biztos, de lassú lépéssel előkészítő akadémia mellett, a nagyobb mozgékonytságot, munkásságot és hatást gyakorolni.<sup>172</sup>

Bodrogi Ferenc Máté hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kisfaludy halála után kibontakozó Aurora-pör (mely gyakorlatilag az örökség továbbvitelének módjaira és lehetőségeire mutatott rá) egyáltalán nem volt olyan egyértelmű győzelem Bajzáék számára, mint ahogy azt az irodalomtörténet-írás hagyományozza.<sup>173</sup> Toldy folyamatosan épülő narratívája az ilyen típusú törések elfedését (is) szolgálta, hiszen e szerint a nézőpont szerint az irodalomtörténet minden mozzanata egy előre mutató, pozitív irányba változó folyamat része lehet csupán.

---

<sup>168</sup> *Uo.*, 338.

<sup>169</sup> *Uo.*, 342.

<sup>170</sup> *Uo.*, 359.

<sup>171</sup> Kisfaludy Károly Bitnicz Lajosnak, 1829. március 10., OSZK Kt, Levelestár.

<sup>172</sup> TOLDY, *A magyar nemzet...*, i. m., 76.

<sup>173</sup> BODROGI, *Az Aurora...*, i. m., 67–85.

## Triász?

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy képet alkossak Kisfaludy Károly és a „romantikus triász” kapcsolatáról az egykorú források segítségével. Vizsgálatom alapvetése természetesen már kiindulási pontját tekintve is terhes az utólagos irodalomtörténeti narratíváktól: hiszen Kisfaludy Károly életében nem létezett „romantikus triász”, se egyéb „triumvirátus”, amelynek Bajza, Toldy és Vörösmarty tagja lett volna. Ez a tanulmány végére még inkább bizonyossá válhatott. Elég csak arra gondolnunk, hogy noha azonos részekben tárgyaltam a Kisfaludy Károllyal való megismerkedésüket, az *Aurorában* való szerepvállalásukat, jól láthatóan teljesen külön úton ismerkedtek meg Kisfaludy Károllyal, és az utolsó évekig nem is igen lehettek együtt Pesten.

Az idézett forrásokból emellett kitűnhetett, hogy mások is fontos szerepet játszottak ekkoriban Kisfaludy körül. Ilyen kiemelkedő személy volt Stettner György, akit Taxner-Tóth Ernő nem véletlenül nevezett a „romantikus triász” negyedik tagjának, és aki bizonyíthatóan rengeteg háttérmunkát végzett.<sup>174</sup> Stettner azonban már a Barabás-rajzról is lemaradt, pedig az még azelőtt készült, hogy a biztos megélhetés reményében elhagyta Pestet és Pápára költözött, eltávolodva ezzel az Aurora-körtől.<sup>175</sup> A triász tehát legjobb esetben is kvartett volt, és akkor még nem számoltunk Helmeucz Mihállyal (máris kvintetté válik a társaság). Kazinczy Ferenc a „szent kör” tagjai közt például Kisfaludy mellett öt másik személyt tartott számon: „Vörösmartyt, Stettnert, Schédelt, Bajzát, Helmeuczyl”.<sup>176</sup>

A tanulmány természetesen maga is csupán egy-egy közelítést adhatott a Kisfaludy-kapcsolatrendszer ezen szegletének értelmezésére az egykorú források segítségével. Ám így is kirajzolódik, hogy Bajza, Toldy és Vörösmarty pályájának eleje tagadhatatlanul összefonódott Kisfaludy Károly társaságával, míg irodalmi szerepvállalásuk és hatásuk, noha valóban jelentős volt, Toldy utólagos elbeszélés-konstrukciójában vált a magyar irodalomtörténet megkerülhetetlen monumentumává.

<sup>174</sup> TAXNER-TÓTH Ernő, *A Vörösmarty – Bajza – Toldy „Triász” negyedik tagja: Stettner-Fenyéry-Zádor irodalmi szerepéről*, *Irodalomtörténet*, 57(1975), 7. sz., 692–709.

<sup>175</sup> *Uo.*, 706.

<sup>176</sup> Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, Széphalom, 1829. július 24. = *KazLev XXI*, 5020. levél, 82.